

de WATERMOLENS
van MAASTRICHT

Aan de Jeker, tot die in de Maas uitmondt, stonden ooit rond de negentig watermolens. Zo af en toe duikt er een naam van molen of molenaar op in de archieven die geplaatst kan worden, soms zijn de omschrijvingen dermate vaag dat we alleen zeker weten dat die molen ooit ergens *op de Jeker* stond. Pas in de Franse tijd werd er goed bijgehouden wat waar stond, zodat er efficiënt belasting en accijns geheven konden worden. Ook de toen ingevoerde Burgerlijke Stand helpt ons een overzicht te krijgen welke molenaar op welke molen woonde en werkte. De molens stonden vaak in clusters bij elkaar en soms ook nog tegenover elkaar. We spreken dan stroomafwaarts van boven naar beneden of van voren naar achteren: bovenste = voorste, onderste = achterste molen. Tot de stadsgrens van Maastricht was de rechteroever grondgebied van Sint Pieter en de linkeroever van het Graafschap Vroenhof dat later, doorsneden door de vestingwerken van Maastricht, uit elkaar viel (± 1400). Het deel dat buiten de stadsmuur lag werd daarna Oud-Vroenhoven genoemd.

De op pag. 9 beginnende inventarisatie is het molenbestand met werkende molens, zoals die tijdens de Franse overheersing (afgerond op het jaar 1800) door de overheid werden geregistreerd.

Twee boekwerken voor wie het naadje van de kous wil weten:

Maastricht, onbekende molenstad, Bert Lejeune, magazijn Centre Ceramique, nr. 418-E-39

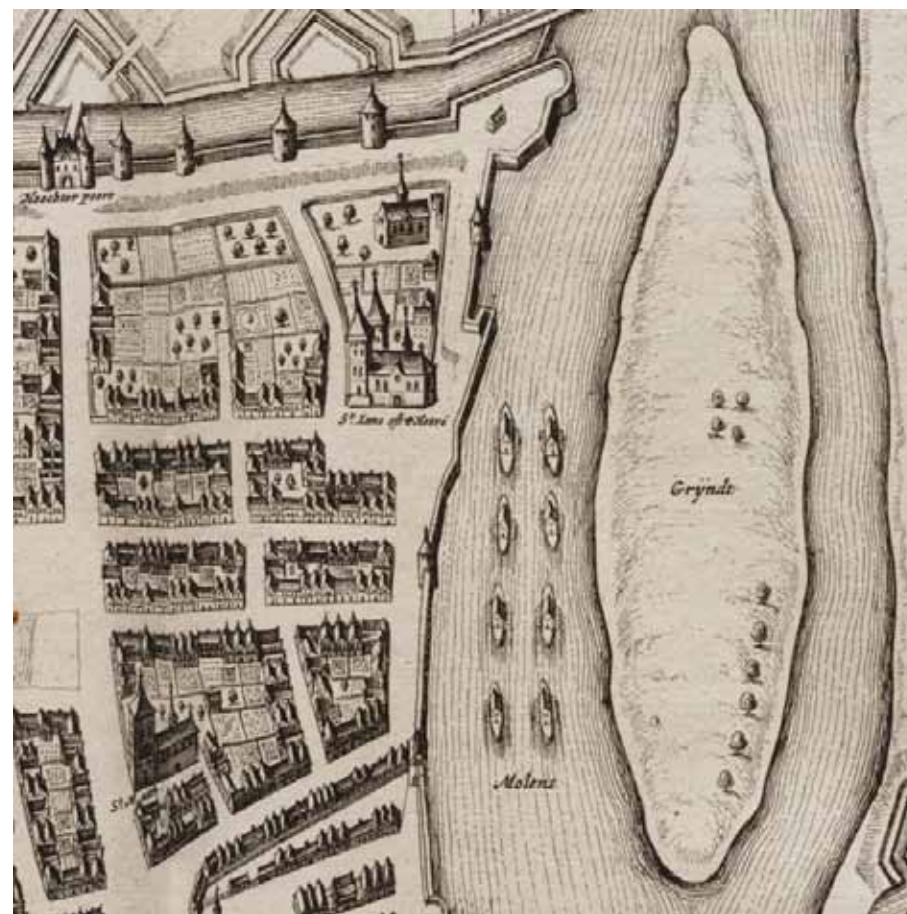
De Molens van Limburg, P.W.E.A. van Bussel, idem nr. 117-F-25

De fragmenten uit het minuutplan komen uit dat van 1811-1832. U kunt de diverse deelkaarten oproepen via: <http://watwaswaar.nl>

De nummers van de Molendatabase kunt u opzoeken via:

www.molendatabase.org en van de drie nog werkende molens via:

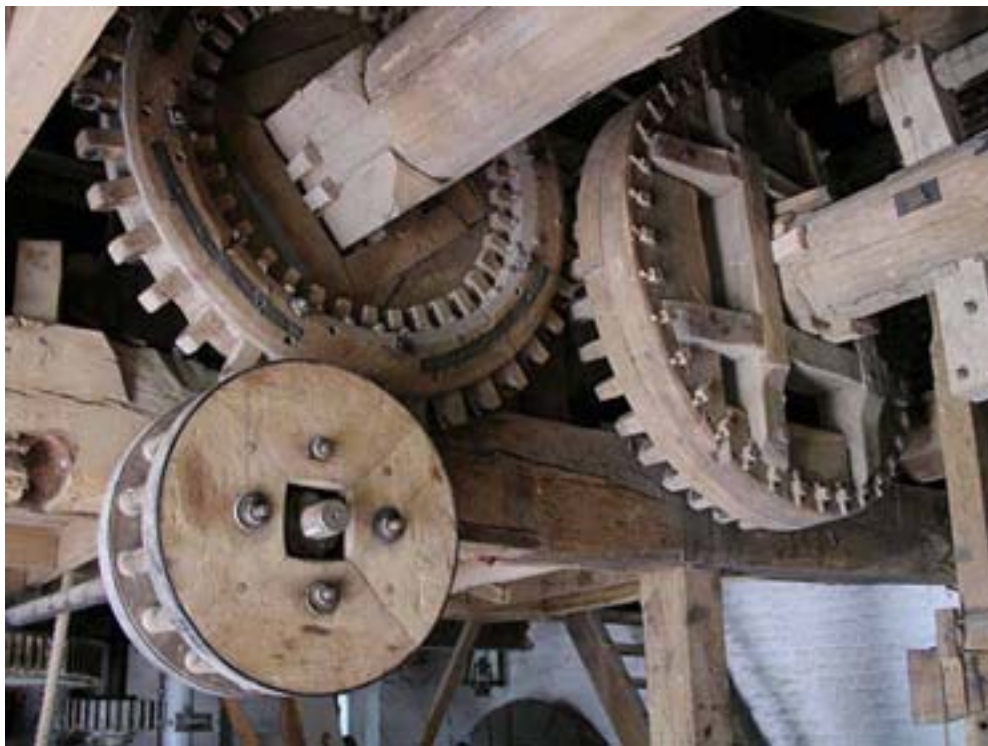
www.molendatabase.nl/nederland/zoek.php

Molensoorten

In en rond Maastricht stonden geen windmolens, voor zover ze in het dal van Maas of Jeker gesitueerd waren. Te weinig windvang! Wat overbleef waren watermolens, waarbij we onderscheid maken tussen de vaste molen aan een rivier en de schipmolens in de rivier, die ook in een overgangsvorm

Boven: De schipmolens op de Maas werden eind zeventiende eeuw door de militaire bevelhebbers gewerd (zie pag. 46)

op palen boven het water bestond. Dan waren er de rosmolens, die door paarden aangedreven werden en helemaal geen sporen in de stad achter gelaten hebben.

De aan een rivier gebouwde watermolens waren oorspronkelijk geheel van hout opgetrokken. Die bouwsels werden successievelijk vervangen door stenen gebouwen en de houten assen, gangwerken en raderen waren eind 19^e eeuw allemaal vervangen door exemplaren van gietijzer. Een doorbraak in de lagering was de vervanging van het stenen lagerkom door een gedraaide stalen versie en de

Boven: Ooit was een gangwerk van een watermolen helemaal van hout. Nu zien we dat hoogstens nog in museummolens.

Rechts: Bij deze al anderhalve eeuw gelden verdwenen watermolens zijn de molenbeken blijven liggen. Hier stonden de Bieslandmolens en die Aan 't Broek, nu Jekerpark.

ontwikkeling in rol- en kogellagers gedurende de 19^e eeuw. De constructie van molens werd dermate complex dat die gespecialiseerd in constructiewerkplaatsen voorbereid en ter plaatse door gespecialiseerd personeel geïnstalleerd werd. Een voorbeeld daarvan was Koppen & Frings in Maastricht, die begin 20^e eeuw molens bouwde waarbij het waterrad vervangen werd door een Francis-turbine en molens die door een ontbrandingsmotor aangedreven werden. Het geringe verval in de Jeker maakt dat we meestal onderslagmolens tegenkomen en soms een middenslag- en nooit een bovenslagmolen. De benaming geeft aan op welk deel van het rad het door het water geraakt wordt ([zie uitleg Wikipedia](#)).

Het sinds eeuwen voorkomen van een watermolen op een bepaalde plek wil zelden (of liever nooit) zeggen dat het om hetzelfde maalwerk in hetzelfde gebouw gaat. Ook hier geldt een beperkte levens-

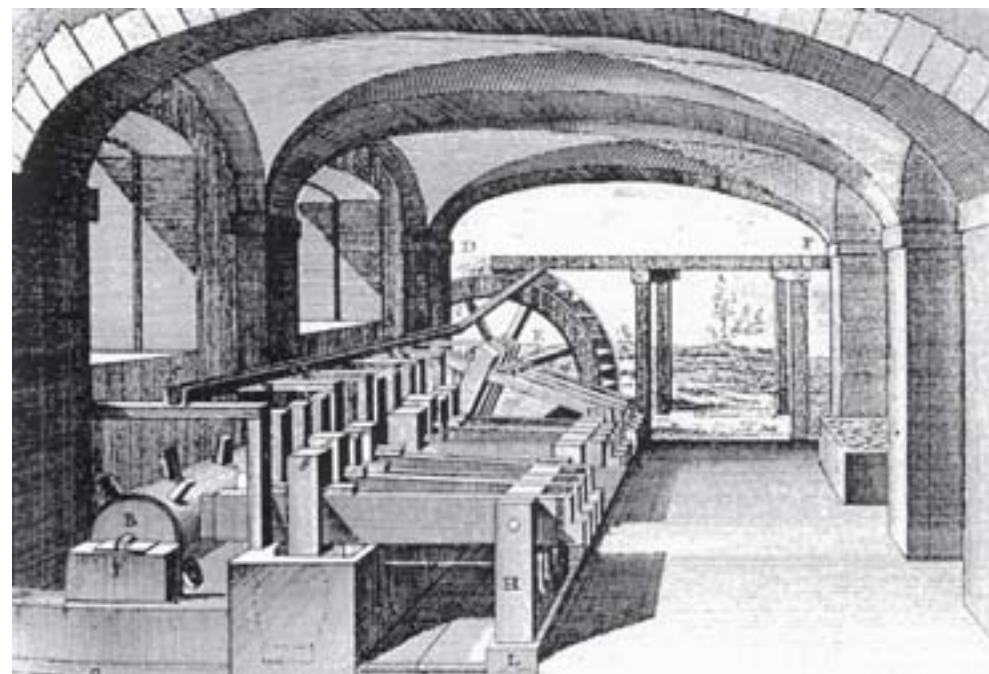

duur, net als voor fabrieken elders. Meestal hielpen brand, storm en hoogwater bij de beslissing iets aan de molen te vernieuwen.

Aan de Jeker en in de Maas komen we verschillende functies tegen, die ook nog eens regelmatig wisselden binnen een molen. Er waren graan-, olie-, run-, pel-, mout-, vol- en papiermolens. Specialistische functies in het gebied rond Maastricht waren de vernis-/glazuur- en aardewerkpletmolens voor de aardewerkindustrie, de houtzaagmolens voor de bouw, de boormolens voor de wapenindustrie en de verfhout- en meekrapmolens voor de verfindustrie.

Maalwerken

Platte stenen in paren en verschillend per maalsoort werden gebruikt in graanmolens. Ze zijn vervaardigd van (zoetwater-)kwarts en komen vaak uit Frankrijk (bijv. Champagne) of uit Duitsland.

De stenen hadden een snelheid van 100 omwentelingen p/min of iets meer en produceerden tot 250 kg meel per/u. Ontwikkelingen waren de kunststenen (van gemalen kwarts) en de walsmechanismen. Door het vervangen van de stenenparen kon men betrekkelijk snel overschakelen op een ander product of ander procédé, bijvoorbeeld pellen van gerst of gort. Een bijzondere maaltechniek was die met de kollergang, zoals in olie- en verfhoutmolens toegepast werd. Een paar ronddraaiende kantstenen (stenen op hun kant) rolden over een grotere liggende steen of gemetseld 'doodbed'. Een mechanisme dwong het maalgoed voor de kantstenen. De stenen zijn meestal van Naamse natuursteen. Dan was er nog de

Boven: Onder de molensoorten is de papiermolen een buitenbeentje. Hier wordt niets gemalen maar worden lompen tot pulp gestampt in hamerbakken.

Links: Onlosmakelijk verbonden met een watermolen: de los- en maalsluis met schutten.

slagbank, die vaak gecombineerd met de kollergang voorkwam als voorbereiding. Houten stampers (heien) boven de slagbank worden door een molenmechaniek opgetild en gelost om het maalgoed te pletten. In looi-, schors- of runmolens (één het zelfde maalgoed, namelijk eikenschors) werden kleine stukjes schors vermalen tot looimeel. De platte stenen hadden aangepaste kerfpatronen en voorzieningen om dit grove maalgoed op te nemen. Alhoewel een molen makkelijk over kon schakelen op eikenschors zien we dat zelden voor een korte periode gebeuren, meestal als specialisme voor langere tijd. Het maalproces ontwikkelde namelijk heel veel stof en de molen moest goed geventileerd kunnen worden. Ze ston-

Boven: Het 'billen' van een molensteen, d.w.z. de groeven werden aangescherpt.

Rechts: Een bijzonder maalwerk is de kollergang, met een of twee stenen rollend over een liggende maalsteen of gemetseld doodbed.

den zeker in latere eeuwen ver buiten de bebouwde kom. Tussen de fijne graankorrels en het grove schors is nog divers maalgoed denkbaar met elk hun eigen soort stenen of mechanisme.

Een molen was een fabriek

Een waterrad dreef in de regel meerdere maalwerken tegelijk aan; de kracht werd via een overbrenging op een horizontale as overgebracht die over een grotere lengte door de fabriek kon lopen en waaraan verschillende typen maal- of slagwerken gekoppeld konden zijn. Ook konden via drijfriemen machines aangedreven worden (bijv. in de gewoermakerij en de molen van Dolk na 1877), zoals we van latere door stoommachines gedreven werkplaatsen

kennen. Het watervolume van de Jeker maakte uit hoeveel machines er tegelijkertijd werkzaam konden zijn.

Verval van de watermolens

Het is lang niet alleen te wijten aan de stoommachine en verbrandingsmotor dat alle watermolens zijn ontmanteld. Belangrijke stoorzenders waren ook de waterschappen, die zich met het ongebreidelde opstuwen van het water in de rivieren ging bemoeien. Molenaars leefden bij de gratie van voldoende water om het rad te laten draaien. Daarbij schroomden ze niet het water op te stuwen voor hun eigen lossluis en delen van het vasteland in te richten als vloedweiden om een buffervoorraad te hebben bij laagwater. Dit alles onder strikte voorwaarden die nogal eens genegeerd werden.

Zo zijn er eind 19^e eeuw diverse klachten tegen Jules Regout, die het water voor de Nekummertmolen zo hoog opstuwt dat in Canne overstromingen volgen. Als klagen niet helpt steken die uit Canne de molen in brand. De molenaars zagen er ook geen been in om al het plantenleven uit de rivier te verdrijven, omdat dit de werking van sluizen en waterrad verstoort. Achter ons ligt een eeuw van inspanning om de waterlopen zo in te richten (te kanaliseren) dat de omgeving geen last zou krijgen van overstromingen en gelijktijdig

Boven: De bijna volledig vernielde losschutten van de molen van Lombok. Het complete verdeelwerk is intussen gerestaureerd.

Links: Een molen kan meer dan malen. Via drijfriemen kunnen diverse machines aangedreven worden, zoals in deze chocolademolen (die niet in Maastricht stond).

zijn wateroverlast door regen op die waterloop af kon wentelen. In dat streven stonden de watermolens met hun stuwrechten en hun invloed op het milieu in de weg. Zie: [Molenbiotoop](#) en achterliggende pagina's voor uitgebreidere uitleg. Nu, in de 21^e eeuw, worden de meanders in de Jeker weer hersteld.

Een specifiek Maastrichts probleem voor watermolens was het feit dat er door ruimtegebrek geen molenbeek gecreëerd kon worden. Buiten de vesting kon dat nog wel, zoals op de foto van Biesland op pag. 3 is te zien. Binnen de stad moesten de verdeelwerken de watertoevoer regelen.

Boven: In de twintigste eeuw is de zuidelijke tak omgelegd en werd deze stuw gemaakt op de plaats van stadswal tussen bolwerk Haat en Nijd en de vm. Sint Pieterspoort. De oorspronkelijke zuidelijke tak van de Jeker fungeert nu als molenbeek..

Onderstaand wordt geprobeerd een overzicht te geven van het molenbestand rond het jaar 1800. Extra aandacht is er natuurlijk voor de spaarzame resten van die watermolens, meestal een star rad, terwijl binnen het gebouw het mechanisme heeft plaatsgemaakt voor woonruimte. Te vaak komen gebouwtjes in beeld waar je moet zoeken naar aanwijzingen dat het ooit een watermolen was.

Een beetje ver buiten Maastricht misschien, maar door hun laatste gebruiker, Petrus Regout en opvolgers, zijn de Nekummer molens toch zeer met de stad verbonden.

Efficiëntie van waterraderen

Het onderslagrad dat in het stromende water hangt is minder efficiënt dan de midden- en bovenslagraderen. Dat komt doordat de schoepen op hun weg terug naar boven de weerstand van een watermassa moeten overwinnen en het rad daardoor afremmen. Slimmer is het water ruim voor de molen in een kanaaltje (kanjel) te geleiden en dat boven of halverwege het rad op de schoepen te laten stromen. Gelijktijdig zorgt de molenaar ervoor dat er geen massief water onder het rad staat, met andere woorden, dat het rad steeds in het luchtledige draait. Door het geringe verval van de Jeker binnen Maastricht (in totaal 10 meter tot de Maas) waren zulke lange kanjels moeilijk te verwezenlijken. De oplossing was een maalsluis vlak voor de molen met een of meer schutten die op de juiste hoogte een waterkolom op het rad doorlieten of een korte kanjel bedienden. Dat neemt niet weg dat het merendeel van de watermolens in Maastricht een onderslagrad had. De verschillende typen door elkaar, met elk hun eigen ideale waterniveau vóór en achter het molenrad, zorgde voor voortdurende ruzies tussen de Maastrichtse molenaars. Daar kwam soms de schout aan te pas!

De Nekummer molen in de Hausebeemden (rechteroever)

Molendatabase nr.15529 - Techniek: onderslagrad type Poncelet, middellijn 5,52 m, breedte 2,28 m (vernieuwd in 1856)

Veel is over de geschiedenis van de molen op Sint Pieter niet bekend. In 1619 was hij al aanwezig maar niet in gebruik. In 1620 werd hij hersteld en in gebruik genomen als volmolen. In 1678 diende hij daarnaast als traanmolen voor de leerlooiers. In 1730 was hij in gebruik als oliemolen voor de zeepzieders, maar al die tijd ook nog steeds als volmolen. In 1845 kocht Regout de mo-

Boven: Op deze prent uit 1868 is de situatie van de Nekummermolens zichtbaar zoals Regout die gekocht had. Rechtsonder de molen in de Hausebeemden en daarboven de molen op Oud-Vroenhoven voordat die afgebroken en herbouwd werd. De brug over de Jeker lag toen bovenstrooms, terwijl die vandaag onderstrooms ligt (vergelijk foto pag. 11). De figuurtjes in de tuin achter de villa Canne zijn Jezuïeten, die de villa als buitenverblijf in gebruik gekregen hadden.

len en maakte er een steenpletmolen van. Tot 1856 had de molen twee houten raderen gehad, maar toen verving Regout die door één Poncelet-rad. De molen was in een langgerekt gebouw langs de breed uitgesleten molenvijver en vertoonde een knik halverwege. De binneninrichting werd in 1869-'72 vernieuwd, samen met de herbouw aan de andere oever, waarna hier ook glazuur gemalen werd. De molen is nu compleet verdwenen, al slingerden nog tot 1970 maalstenen uit de glazuurkuipen over het erf. Na de dood van Petrus Regout ontnam zijn zoon Pierre de Jezuïeten hun voorrecht en werd villa Canne opnieuw en veel groter herbouwd.

De Nekummer molen op Oud-Vroenhoven (linkeroever)

Molendatabase nr.445 - Techniek: onderslagrad type Sagebien, middellijn 9 m, breedte 2,50 m, 160 schoepen (na 1872).

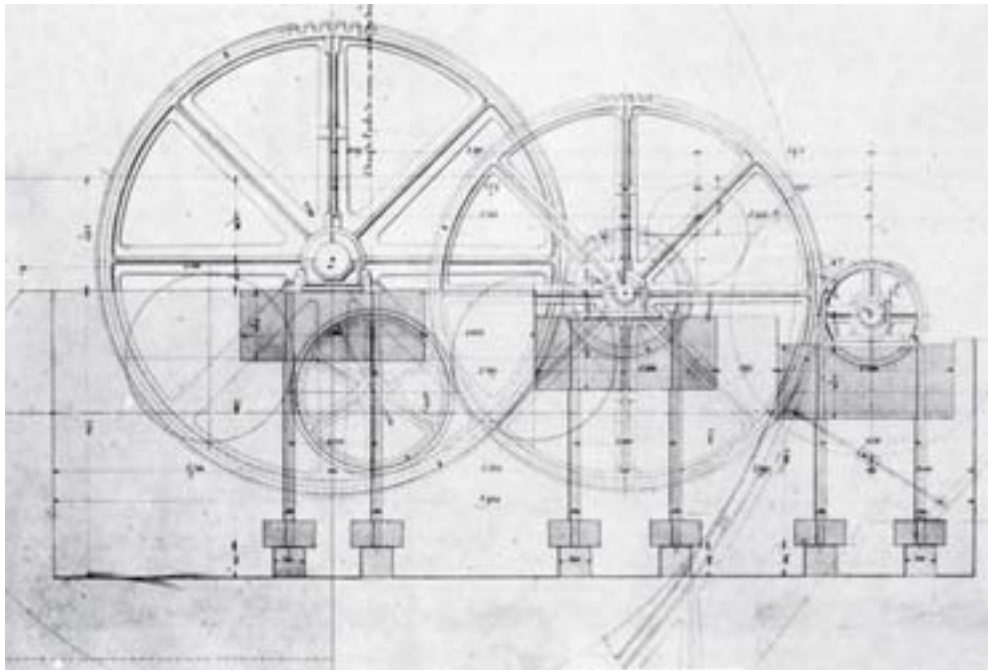
Het inzetten van de Nekummermolens door Regout was een interessante ontwikkeling. Evenals de activiteiten op de andere oever werden die voordien op de fabriek aan de Boschstraat gedaan met behulp van stoomkracht. Om vermogen vrij te maken voor andere taken kocht Regout deze watermolens resp. in 1845 en 1856 om hetzelfde werk met waterkracht te verrichten. Behalve uit grondstoffen verpulveren bestond het werk ook uit glazuur malen. Daarbij werd een enkele gladde steen op de bodem van een glazuurkuip met een gladde bodem aangedreven. Dat duurde bijna een week! De kuipen stonden in lange rijen op de begane grond van het gebouw. Omdat de opstelling niet optimaal was liet Regout het gebouw op de linkeroever afbreken en opnieuw optrekken, maar nu een kwart slag gedraaid, met het rad op de kopse kant van het gebouw. Ook in de kelder kwamen toen maalkuipen (zie op prent linkerkolom linksonder).

Deze de graan- en pelmolen was in de Franse Tijd eigendom van Joannes Ubaghs, die in Wolder woonde en de molen aan zijn schoonzoon Jacob Theunissen verpachtte. Na het overlijden van Ubaghs verkochten twee van zijn drie kinderen hun aandeel in de molen met huis, schuren, stallen en tuin aan dochter Agnes Theunissen-Ubaghs. Jacob Theunissen overleed vroegtijdig. In 1820 verpachtte Agnes de molen aan Gilles Loneux uit Visé (B.) Na haar overlijden in 1855 verkochten de erfgenamen de molen met aanhorigheden in 1856 aan Petrus Regout. Deze liet de oude molen in 1869 afbreken en vervangen door één groot gebouw, dat met de kopse gevel aan de Jeker stond. Het gebouw had één verdieping en bovendien een ruime zolder onder het pannen zadeldak. In de molen werd glazuur gemalen en in Maastricht spreken we dan meestal van een vernismolen. In 1872 was de molen gereed. Aan deze nieuwbouw herinnert een gedenksteen met het jaartal 1869 en de initialen P.R. (Petrus Regout) die in de top van de gevel werd geplaatst.

De nieuwe maalinrichting werd ontworpen en gebouwd door de Ateliers de Construction G. J. Pasteger uit Luik. Het principe was hetzelfde als bij de oude molen, maar de uitvoering verschilde nogal. De molen had twaalf houten kuipen, waarvan er zes op de begane grond en zes op de verdieping in twee rijen waren opgesteld. Door twee boven elkaar liggende kuipen liep een verticale as of spil van de kelder tot de zolderbalklaag. De verticale as werd gesteund door een taats die in de taatspot van een spoorbok draaide die van een oliebad was voorzien. Daarboven bevond zich een conische tandwieloverbrenging voor de aandrijving vanaf de trans-

Links: Op deze foto van rond 1930 is te zien dat het rad van deze Nekummermolen overbouwd was. Na 1930, toen de molen stilgelegd werd, is dit weer afgebroken.

missie-as, waarvan het horizontale tandwiel door middel van een hefschroefinrichting uit het werk kon worden genomen. Onder de begane grondvloer liepen in de lengterichting van het gebouw twee transmissie-assen, die bij de kopgevel aan het water van een tandwiel waren voorzien. Beide tandwielen werden aangedreven door één tandwiel op een tussenas van het indrukwekkende drijfwerk. Dit bestond uit een hoofdas en vier tussenassen. Op de hoofd- of molenas zaten het waterrad en een groot tandwiel met een middellijn van 4,50 m, dat via een klein tandwiel de eerste tussenas versnelde. Op deze korte as bevond zich eveneens een groot

Boven: De complexe overbrenging die Regout liet ontwerpen voor de nieuw te bouwen Nekummertmolen, rond 1870.

Rechts: Op deze luchtfoto is linksonder het molencomplex met benedenstrooms de nieuwe brug over de Jeker. Rechtsboven is hoeve Neekum.

tandwiel met een middellijn van 3,75 m, dat op zijn beurt een klein tandwiel op een tweede tussenas aandreef. Een tweede tandwiel op deze as dreef de twee eerder genoemde transmissie-assen naar de glazuurkuipen aan. Er was nog een vierde as. Die liep over de Jeker naar de 'steenpletmolen' op de andere oever, waarvan het waterrad was verwijderd. Deze as werd aangedreven door het grote tandwiel op de eerste tussenas. De tandwielen waren rechte gietijzeren tandwielen, waarvan de grote wielen houten tanden hadden. Het waterrad van het type Sagebien had een middellijn van 9,00 m en een breedte van 2,50 m. Sagebien-raderen waren zeer langzaam draaiende onderslagraderen, die door gebruikmaking van een groot aantal licht gebogen en in negatieve zin opgestelde schoepen een hoog rendement bereikten. Voor glazuurmalen was het lage toeren-

tal gunstig, want het sleepwerk van de stenen in de kuipen mocht niet meer dan tien omwentelingen per minuut maken. De totale overbrengingsverhouding bedroeg ongeveer 1:8,7 en het waterrad maakte dan 1 à 1,2 omwentelingen per minuut. Het ontwikkelde vermogen moet onder gunstige wateromstandigheden ruim 40 PK zijn geweest, hetgeen veel hoger was dan het vermogen dat het waterrad van de vorige molen kon ontwikkelen. Het kolossale waterrad was door een houten ombouw, voorzien van een pannenzadeldak, aan het oog onttrokken (zie foto pag. 10).

Petrus Regout overleed in 1878. In 1880 richtten de erven Regout een vennootschap op onder de naam *Firma Regout en Cie*, die in 1899 werd omgezet in de N.V. kristalglas- en aardewerkfabrieken

‘de Sphinx’ v/h Petrus Regout & Cie te Maastricht. In de daarop volgende jaren werd het bedrijf uitgebreid met schuren en een bergplaats. Een deel daarvan werd echter in 1902 weer gesloopt. De bereiding van glazuur werd in 1930 overgenomen door de fabriek aan de Boschstraat. Het bedrijf bood kort daarna onder andere via advertenties de molen met twee woningen te koop aan. Voor de molen was wel belangstelling maar tot een verkoop is het nooit gekomen. In 1937 werd de inrichting met het gaande werk, de gietijzeren vloerbalken en kolommen door de firma Dotremont uit Maastricht voor sloop en oud-ijzer gekocht. Het markante gebouw bleef daarna een halve eeuw leeg staan. In 1959 werd hij eigendom van Mr. P.C. Meijer-Viol en in 1964 van de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek. Er werden diverse bestemmingen voor het gebouw bedacht, die geen van allen gerealiseerd zijn. Tenslotte maakte de architect Ir. W.J. Dingemans er een riante woning van.

Links: Op deze tranchotkaart uit 1803 de Nekummermolen en de molen van Lombok.

De Jekermolens aan de Molenweg

Even ten zuiden van Maastricht in de buurtschap Biesland stonden drie watermolens op de Jeker; twee op de linkeroever en één op de rechteroever (zie kaartje pag. 12). Vanouds was de toegang tot dit molencomplex en de bijgebouwen via de Molenweg, die van de Cannerweg naar de Mergelweg liep. Op de rechteroever heeft de aanleg van het Jekerpark de wegenstructuur verstoord, op de linkeroever bestaat de Molenweg nog als Jekermolenweg.

In het verdeelwerk, vlak voor de bovenste molens, waren twee maal twee maalschutten voor de in totaal vier raderen. Daartussen waren vier losschutten. In de reconstructie door Waterschap Roer en Overmaas is dit verdeelwerk sterk vereenvoudigd tot een watergeleiding voor twee enkele raderen en één gigantisch losschut. De molen op de rechteroever werkte met twee waterraderen, die

Boven: Deze foto uit de 60-er jaren zou de laatste van de nog malende Molen van Lombok kunnen zijn. Het gat voor het rad van de achterste molen is goed zichtbaar.

Rechts: De onttakelde molen van Dollaert

verwijderd zijn. Van de onderste molen op de linkeroever bestaat alleen nog het gebouw. De bovenste molen is de thans nog bestaande molen van Lombok, zoals hij sinds 1894 wordt genoemd.

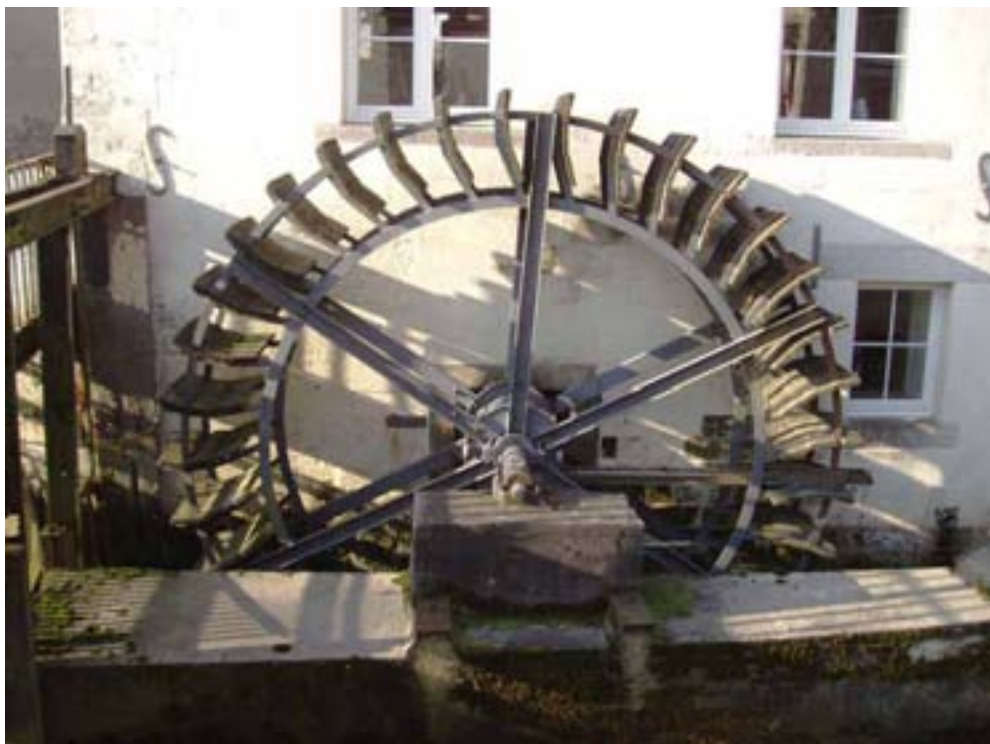
Molen van Dollaert, rechteroever op Sint Pieter

Molendatabase nr. 3783 - Techniek: voorste molen onderslagrad, middellijn 6,00 m, breedte 0,86 m; achterste molen middenslagrad, type kroprad, middellijn 5,94 m, breedte 0,81 m.

De molen op de rechteroever lag in het Dollaertsveld, genoemd naar Berkel Dollaert die in 1619 eigenaar van de molen werd. De eerste molen op deze plek, toen Strouvermolen geheten, zou al van 1421 stammen en in 1470 wordt op deze plek de Petersmolen genoemd. Mogelijk is 1619 de datum van een herbouw door Dollaert

en die naam mocht de molen zijn verdere leven meedragen. Rond 1800 was de molen eigendom van de gebroeders en zuster Coenegracht. In 1852 verkochten zij beide molens aan de industrieel Petrus Stevens, die eerder al de onderste molen op de tegenoverliggende oever gekocht had. Al of niet na aanpassingen door Stevens zag het complex op de rechteroever er in 1855 als volgt uit. In het voorste gedeelte was een graanmolen met een middenslagrad van 6,00m bij 0,86m breed. Het achterste deel was een oliemolen met een onderslagrad van 5,94m bij 0,81m breed. De achterste molen op de rechteroever had een eigen maalschut en een eigen, van hout geconstrueerde watergeleider. Ondanks dat de raderen na 1855 vernieuwd werden bleven de maten nagenoeg gelijk.

Na het overlijden van Stevens in 1863 erfden zijn weduwe en zijn vier zoons alle bezittingen waaronder deze twee molens. Op 5 oktober 1868 volgde een scheiding van het totale eigendom per akte van deling tussen de vier zoons en in 1876 een boedelscheiding. De molen van Dollaert werd verkocht aan Tossanus Nijsten en na diens overlijden verkochten de erven in 1893 de molen door aan Hubert Wielaers, landbouwer uit Oud-Vroenhoven. In 1894 al liet Wielaers zich door een bod van Pierre Regout, die ook al eigenaar van de geweerfabriek op de tegenoverliggende oever was geworden, verleiden hem de molen te verkopen. Die stelde de molen in 1894 buiten werking en bouwde de molen om tot woningen. Daarbij sneuvelden ook de raderen.

In de reconstructie van de molen van Lombok is in het verdeelwerk ook een enkel maalschut voor de molen van Dollaert voorzien (zie foto pag. 15). Als daar ooit weer een rad geplaatst gaat worden zal dat, gezien de uitvoering van de watergeleider, er een van het onderslagtype moeten worden.

Molen van Lombok, bovenste molen op linkeroever in Biesland
Molendatabase nr. 15540 (verdwenen) en 438 (werkend) – Techniek: onderslagrad van ijzer met houten schoepen, middellijn 4,96m, breedte 0,88m (sinds 1937).

De bovenste molen aan de Molenweg op de linkeroever van de Jeker was ooit bekend als molen De Wolsack en werd ook omschreven als de molen in 't Biesland. Hij werd in 1499 door de Maastrichtse 'gewandmakers' (lakenwevers) gekocht en was toen een graanmolen met twee koppels stenen. Mogelijk is de molen toen omgebouwd tot vol- en verfhoutmolen.

Links: De molen van Lombok, kort voor de restauratie. Hier zijn de houten schoepen nog op hun plaats. Als eerste werd de doorgeswakte as gerepareerd en draaibaar gemaakt.

De huidige molen werd op de plaats van de Wolsack gebouwd in een onbekend jaar. Het gebouw staat met de lange gevel aan de Jeker en is gebouwd van mergelblokken. Het heeft geen verdieping, maar wel een zolder.

Eind 18^e eeuw was de molen eigendom van Willem Gilessen en zijn echtgenote Eva Mathijssen. Toen zij beiden omstreeks 1800 stierven lieten ze twee minderjarige kinderen na, waarvan de dochter later trouwde met Thomas Daemen. Eva overleefde haar man en haar broer en was enig erfgename. In 1829 verkocht zij de molen, toen nog steeds een graanmolen, aan Johan Rouffaer. In 1834 werd

Boven: Het oude mechanisme voor de bediening van de losschutten.

Rechts: De gerenoveerde los- en maalschutten. De mechanismen moeten hier nog aangebracht worden (mei 2012).

Gilles Loneux eigenaar van de molen. Door het beleg van Maastricht door de Belgen in 1839 kwam de molen stil te liggen. In 1840 vroeg Loneux toestemming op de molen verfhout te mogen malen en kort daarna ook voor het vollen van laken. Na lang aandringen kreeg Loneux de vergunning maar of de productie ooit opgestart werd is onduidelijk. In 1841 werd namelijk de molen al omgebouwd tot houtzagerij en werd het jaar daarop tevens wolspinnerij. Die aanvraag kwam van Jan Pieter Hanckar, die in Maastricht al een der Weyermolens (voorloper van de molen van Dolk) gekocht had en nu waarschijnlijk de molen van Loneux erbij pachtte. Loneux werd in die periode tevens eigenaar van de achterste molen, die tegen zijn molen aangebouwd stond. Door het verpachten in

1850 van die achterste molen aan wapenfabrikant Petrus Stevens werd het graan- en oliemechanisme van daar verplaatst naar de voorste molen, om achter plaats te maken voor de geweerlopenfabricage. Daarna maalde de molen van Lombok dus weer graan en perste tevens olie. Na het overlijden van Loneux in 1858 werden beide molens in 1872 openbaar verkocht en kwamen in het bezit van Emile Stevens. Die gebruikten de voorste molen niet en verkochten hem in 1888 aan Gilles Gilessen die in 1894 overleed. Sinds 1894 ook heet het hier de Molen van Lombok. Door een boedelscheiding kwam de molen in het bezit van August Gilessen, de enige molenaar onder de zoons, en zijn beide zusters, waarvan er een getrouwd was met een molenaar. August stierf in 1934, waarop de zusters de molen in 1937 aan Huub de Macker verkochten. Hij was de zoon van de eigenaar van de 'Groote Molen' in Meerssen. De Macker heeft in dat jaar het houten rad door een ijzeren vervangen dat vandaag nog aanwezig is. Tevens verving hij het maalwerk voor olie weer door een voor graan, zodat de oude situatie van vóór 1500 weer hersteld was. Na het overlijden van Huub in 1953 heeft zijn broer Jan nog tot ongeveer 1960 gemalen. In 1980 overleed Jan; de molen en het tegenoverliggend huis behoren sindsdien aan de erven. Al die tijd heeft de molen zijn rad mogen houden. Ook het gaande werk is nog compleet aanwezig en zelfs in uitstekende staat. Zelfs twee koppels maalstenen (kunststeen) zijn nog aanwezig, waarvan één met de bijpassende kuip. In 2009 is de molen verkocht en de nieuwe eigenaar overweegt de molen weer werkend te maken. Daarbij wordt hij op weg geholpen door Waterschap Roer en Overmaas, die in 2012 de maal- en lossluizen volledig vernieuwde. Daarom heeft de Molen van Lombok terecht een vermelding in de Molendatabase van werkende molens.

Achterste molen op linkeroever in Biesland (Geweerfabriek)

Molendatabase nr. 5716 - Techniek: onderslagrad van hout, middellijn 6,10 m, breedte 0,92 m.

Samen met de molen van Lombok werd deze molen in 1499 voor het eerst vermeld als de gewandmakers de molen kopen. In 1619 wordt hij de Heilige Geestmolen genoemd omdat de opbrengsten ten goede komen aan de armentafel van de Heilige Geest in Maastricht. Rond 1800 was hij eigendom van Alexander Coenegracht en behelsde een graan- en een oliemolen, werkend op één houten rad. In 1846 overleed Coenegracht en na de boedelscheiding kwam de molen aan Huub Coenegracht, die hem direct verkocht aan Gilles Loneux, die sinds 1843 ook al eigenaar van de voorste molen was.

Geweefabriek Petrus Stevens

De regering koos er in 1841 voor de reeds in gebruik zijnde geweren en pistolen te moderniseren. Eind 1841 viel de beslissing deze opdracht te gunnen aan de Maastrichtse grootondernemer PETRUS REGOUT. Die had misschien verstand van glas- en serviesgoed maar van dit soort werk niet. Omdat hij niet bij machte bleek voldoende deskundig personeel te werven liep het op een mislukking uit. Net toen het Rijk besloten had de werkplaatsen in Maastricht op te doeken stampte de eveneens Maastrichtse zakenman PETRUS STEVENS vanaf eind 1849 een wapenfabriek uit de grond die in juni 1850 volledig operationeel was. De hoofdzetel werd gevestigd te Maastricht, de geweerlopen werden geproduceerd in een molen in het gehucht Biesland in de gemeente Oud-Vroenhoven. In tegenstelling tot Regout was Stevens sinds 1836 al bekend met het fabriceren van wapens en wapenonderdelen. In 1852 verkreeg zijn fabriek het predicaat 'Koninklijk'. Na de dood van Stevens in 1863, raakte zijn fabriek langzamerhand in verval. Toch werd er door de zoons van Stevens tot 1880 nog ijverig gewerkt om oude voorladers tot achterladers naar het model Snider om te bouwen. [Klik hier voor meer...](#)

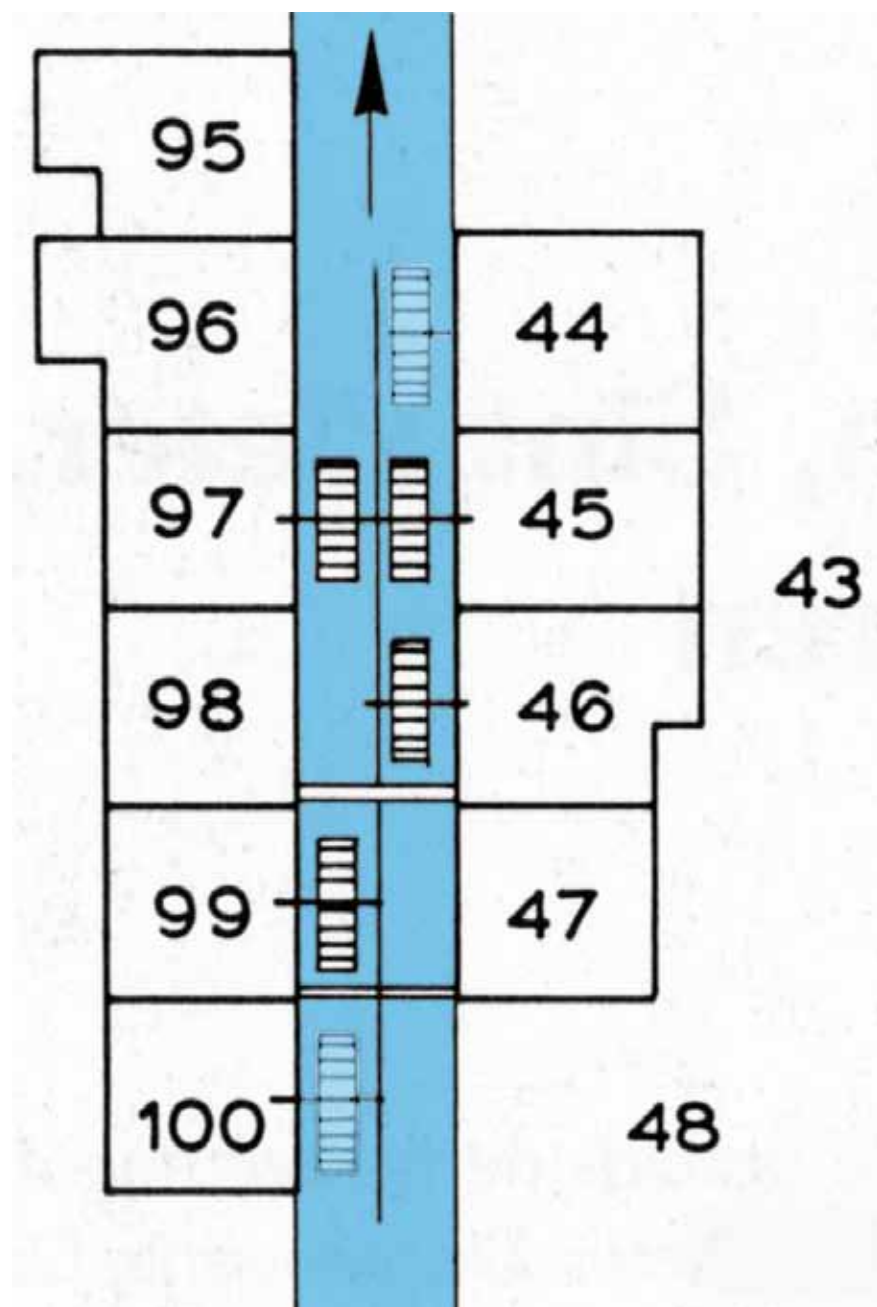

De achterste molen was groter dan de voorste en telde om te beginnen al een eerste verdieping plus nog een zolder (zie foto boven). Ter illustratie: in 1843 was de belasting voor de achterste molen f 200,- p/jaar en voor de voorste f 120,-. In 1850 verhuurde of verkocht Loneux de achterste molen aan industrieel Petrus Stevens die de molen nodig had bij de in 1847 opgestarte fabricage van wapens. Loneux nam beide maalwerken mee en plaatste die in de voorste molen. Binnen liet Stevens het hele interieur er uit breken

en stelde zijn boor- en trekmaschine voor geweerlopen op. Deze installatie moest uit het buitenland komen en de aard van de machinerie –wapenfabricage– vereiste een invoervergunning van de overheid, die Stevens in 1850 kreeg. In 1859 werkten er in de molen en de bijgebouwen 22 mensen waaronder 6 kinderen. In 1860 plaatste Stevens een 12 PK stoommachine als extra krachtbron. Petrus Stevens overleed in 1863 en de weduwe en de vier zoons zetten de zaak voort; één der zoons, Emile, was al eigenaar van de molen van Dollaert op de andere oever en werd (tegen verrekening met zijn broers) na de boedelscheiding in 1868 eigenaar van de geweerlopenfabriek in de molen, de smederij op Oud-Vroenhoven en de geweerfabriek in de St. Anthoniusstraat in Maastricht. In 1872 wist Emile Stevens beide molens van Loneux te kopen. De molen van Lombok bleef alleen als verhuurde woning in gebruik en werd in 1881 verkocht; de achterste molen werd verkocht aan Edouard de Beaumont, die in de Christusstraat in Maastricht ook al een wapenfabriek bezat. In 1881 werd de molen in Biesland buiten gebruik gesteld en diende verder als graanopslag. In 1888 verkocht de toenmalige eigenaar Lambert Stevens de molen aan Pierre Regout en na diens overlijden kwam de molen via een boedelscheiding aan Jules Regout. Aansluitend werd er niets meer met de molen gedaan, verloor hij zijn rad en werd omgebouwd tot magazijn.

Zowel tussen de Nekummermolens en molen de Lombok als verder stroomafwaarts tot de molengroep in Sint Pietersbroek stonden tot begin 17^e eeuw diverse watermolens. Die zijn in korte tijd achter elkaar allemaal gesloopt of verwoest, bijvoorbeeld tijdens de belegering in 1579 door Parma. In 1800 staan hier nog de molens van Van der Laeken die gesloopt is in of na 1841 en die van Devens in of na 1894. Restanten zijn er niet; hier is nu het Jekerpark.

*Vorige: De achterste molen in Biesland, beter bekend als de geweerfabriek van Stevens.
Links: Dit geweer was een product van de Koninklijke Wapenfabriek P. Stevens.*

De molens op de Bisschopscommel en Sint Pietersbroek

Op de Jeker, dicht bij de zuidwestelijke vestingwal van Maastricht, stonden ooit zes watermolens dicht bij elkaar. Omdat de tweede omwalling van Maastricht dwars door de Vroenhof gelegd werd en de wal de molens dicht naderde werd in 1382 bepaald dat de molenaars, die op Oud-Vroenhoven en Sint Pieter te Vier Torens (naar het in 1579 verwoeste kasteel Vierthorne) op beide oevers der Jeker woonden, het burgerrecht zouden genieten.

Op de linker oever stonden drie molens, waarvan er begin 19e eeuw nog twee over waren die aan Jan Schrammen behoorden; op het minuutplan nr.97 de Houb Lay Cannermolen en nr.99 de molen van Plaumen. Schrammen overleed in 1835, waarna zijn weduwe Maurissen het bedrijf voortzette en na haar dood dochter Anna Schrammen. Het complex, ook wel als Bisschopscommel aangeduid, bestond uit een graanmolen met twee koppels stenen en een enkele oliepers en een oliemolen met een dubbele oliepers. Wat de onttakelde molen (nr.100 op het minuutplan) gemalen heeft is onbekend. Elke molen had een eigen waterrad. Het octrooi om hier te malen was al in 1654 aan de familie Schrammen verleend. De weduwe had de molens allebei verpacht, waarvan minstens één aan distillateur Kruijen uit Wolder.

In 1837 besliste generaal Dibbets, in verband met de Belgische Opstand en de dreigende belegering van Maastricht, dat alle molens en huizen in het schootsveld van de vesting Maastricht dienden te verdwijnen en stelde een commissie aan die een taxatierapport moest produceren. Beide molens van de erven Jan Schrammen werden getaxeerd op totaal f15.850,- en de bijbehorende waterwerken nog eens op f6.000,-.

Een zelfde lot trof de molens op de rechter oever, die grondgebied van Sint Pieter was. De drie molens waren eigendom van fabrikant Johan Theodoor Weustenraad, de eerste sinds 1807 en de beide andere sinds 1819. Ze bestonden uit een graanmolen met twee koppels stenen en een boekweitmolen met één koppel stenen en een aangebouwd mechaniek voor het vollen van zeemleer, dat voor Lim-

burg een tamelijk unieke bezigheid was (de laatste zeemleermolen in Maastricht was rond 1800 opgeruimd, waarschijnlijk omdat ze erbarmelijk stonken). De derde molen had zeer divers gemalen en bestond uit een graan- en runmolen, twee pelmolens en een oliemolen, die ná 1823 stillagen. In dat jaar namelijk had een brand de molen (nr. 44 op het minuutplan) volledig verwoest. Weustenraad kreeg de schade vergoed via zijn verzekering. Hij kreeg ook het recht om te herbouwen, met dien verstande dat het garnizoen hem aanzegde dat alle gebouwen voor zijn eigen rekening en zonder schadevergoeding neergehaald moesten worden als de garnizoenscommandant hem dat beval. Daarop zag Weustenraad af van herbouw.

Ook de molens van Weustenraad hadden elk een rad. Door de brand in 1823 viel de taxatie hier lager uit: f9.500,- plus de waterwerken van f6.000,-, hetzelfde als voor de molens aan de overkant. Ook

Weustenraad had zijn molens verpacht.

In 1839 werd de onteigening van kracht; de erven Schrammen verkochten hun bezittingen op 14 maart 1839 aan de Staat. Weustenraad droeg de molens wel over aan de Staat, maar procedeerde tot 1843 over de hoogte van de schadevergoeding.

De Staat droeg de molens en gebouwen over aan het Departement van Oorlog en die weer aan het Ammortisatie Syndicaat. Op 1 juli 1839 werd het beleg van Maastricht opgeheven en stonden de molens er nog steeds. Ze zijn toen alsnog afgebroken.

De waterverdeling voor dit molencomplex was tamelijk ingewikkeld. Om elk rad van voldoende water te voorzien stond er dwars over de Jeker een groot verdeelwerk dat vier maalsluizen bediende, wel net als bij molen de Lombok maar over een groter vlak uitgespreid. Bij de beide bovenste molens hing het rad direct in de stroombedding, maar voor de onderste molens was er steeds een apart kanaal gemaakt. Of dat gemetseld of van hout was is niet geboekstaafd.

Boven: Op de domeinenkaart van 1830 staan de molens nog aangegeven. Ter oriëntatie is de toekomstige Prins Bisschopsingel en de brug over de Jeker daarin aangegeven.
Links: Met enige fantasie is het begin van een molentak nog herkenbaar in de Jeker.

Het Jekerkwartier kreeg zijn plattegrond door de loop van de Jeker opgelegd. Door beweging in het aardoppervlak is de rivierloop steeds verder naar het zuiden opgeschoven. Al heel vroeg (11^e eeuw?) is die loop gemanipuleerd ten-einde de stad te blijven voorzien van de nodige waterkracht. Om te beginnen is de huidige noordelijke tak vanaf Biesland waarschijnlijk kunstmatig, omdat die precies langs de hoogtelijn van 50 meter loopt en niet – zoals een rivier eigen is – de kortste weg naar de Maas zoekt. Vanaf Biesland werd een molenbeek van bijna 800m gegraven tot de Ezelmarkt om de beide banmolens (Hertog- en Bisschopsmolen) te blijven voorzien van water. De Bisschopsmolen was er zeker in de 11^e en de Hertogsmolen begin 12^e eeuw. Een aftakking (midentak) was hal-verwege bij de Heksenhoek om de leerlooiers te bedienen. Omdat deze looiers tot begin 14^e eeuw buiten de eerste omwalling werkten kan het verloop van de midentak heel goed natuurlijk zijn ontstaan, tot hij bij de Looierspoort weer de stad binnen wilde. Mogelijk gebeurde dit inderdaad om dan in de Ridderstraat op de noordelijke tak aan te sluiten. Tijdens de bouw van de eerste omwalling en de Looierspoort werd deze toegang echter geblokkeerd. De Jeker werd daar met een knik langs de Kleine Looierstraat naar de noordelijke tak geleid, waar ze mee samenstroomt onder de Pater Vinktoeren. De zuidelijke tak liep vrijelijk door het inundatiegebied ten zuiden van de omwalling, tot in 1897 de aanleg van de Villawijk en de voorbereiding van de bouw van de Tapijnkazerne ook hier een ingreep vergden. Bij waterpoort De Reek werd de beer verwijderd en een bedding onder de muur tot de bestaande entree bij de St.Pieterspoort ingericht.

De Weyermolens in de Heksenhoek

De watermolens direct achter de waterpoort werden in vroeger eeuwen de Weyermolens genoemd, naar de molenvijver de Weyer beneden de twee molens iets stroomafwaarts, later vervangen door de 'molen van Dolk'. Achter waterpoort De Reek bevonden zich twee gemetselde sluizen met een eenvoudige houten verdeelwerk waarin naast de maalsluis twee los-sluizen waren opgenomen. Dit geheel werd door de molenaar van de bovenste molen bediend; hij zorgde voor een eerlijke waterverdeling voor de vier molens achter de waterpoort. Direct achter de waterpoort stonden twee molens op de rechteroever en ongeveer 100 m stroomafwaarts twee op de linkeroever.

Bovenste molen in de Heksenhoek: vernismolen

Molendatabase Nr. 450 - Techniek: onderslagrad van hout, middellijn 5,62m, breedte 0,92m

Het gebouw van de bovenste molen is van mergel, hardsteen en baksteen met een mansardedak en staat met de kopse kant tegen de Jeker. Het staat over de Jeker gebouwd en in de onderste verdieping is een waterdoorlaat voor de achterste molen uitgespaard. Een situatie die vandaag nog steeds zo aanwezig is.

Eind 15e eeuw kocht het gilde der gewandmakers de watermolen om er laken te vollen. De molen stond toen bekend als de molen van Hex, waarmee meteen de naam van deze buurt is verklaard.

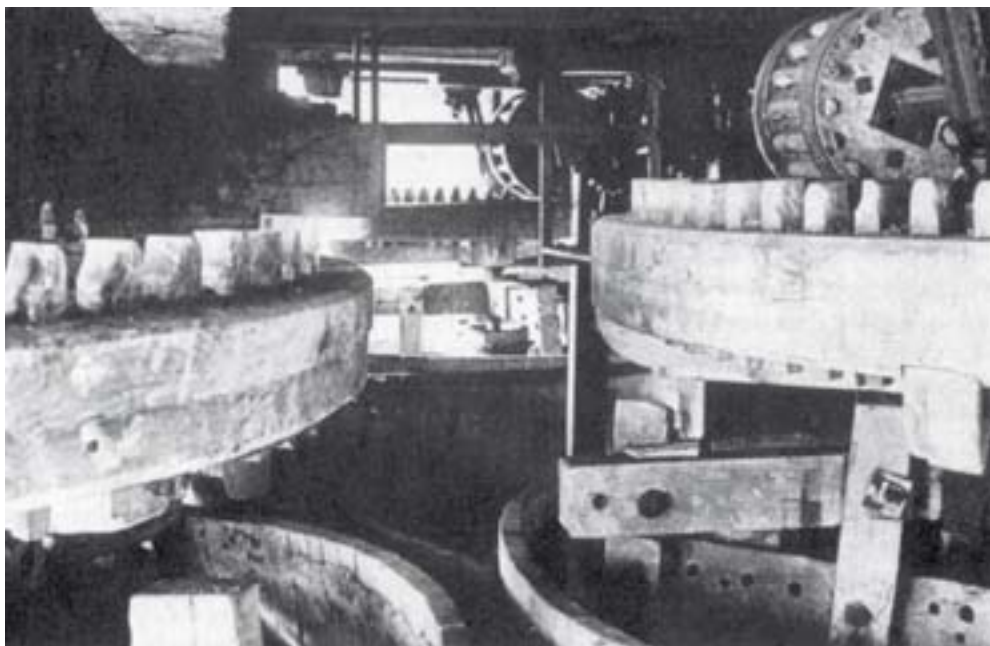
Rond 1800 maalde de molen graan voor Karel de Lenaerts de Scherpenberg. Hij verkocht in 1823 de molen aan Pieter en Petrus Nijst, waarvan de eerste in de Grote Looiersstraat een leerlooierij had. In 1853 verkocht Nijst de molen weer aan Clermont & Chainaye, die in 1851 in Wyck een

Vorige: De vernismolen van de Société Céramique aan het werk, in zijn nadagen rond 1930.

Links: De situatie vandaag met op de voorgrond de voormalige vernismolen en op de achtergrond het atelier van Charles Eyck, dat hij in 1959 liet bouwen op de plek van de onderste molen en het bijgebouw, die de gemeente Maastricht eerder al voor hem afgebroken had.

fayencefabriek waren begonnen. In 1859 trad Guillaume Lambert toe tot het vennootschap en kwamen molen en bijgebouwen op zijn naam te staan. Uit deze onderneming groeide in 1863 de Société Céramique en te zelfdertijd schakelde de molen over op het malen van glazuur. Het werd in Maastrichtse termen een vernismolen. De inrichting bestond uit vier cirkelvormige stenen bakken in twee rijen, waarin een houten schoepenkruis zware kantige stenen over de bodem van de kuip schoof. In tegenstelling tot wat we eerder in de Nekummarmolen zagen was het maalwerk hier volledig van hout en in het geheel iets primitiever. Dat nam niet weg dat het maalproces even lang duurde, namelijk een kleine week. De molen was dag en nacht aan het malen, tot omstreek 1935 de productie verplaatst werd naar de fabriek in Wyck.

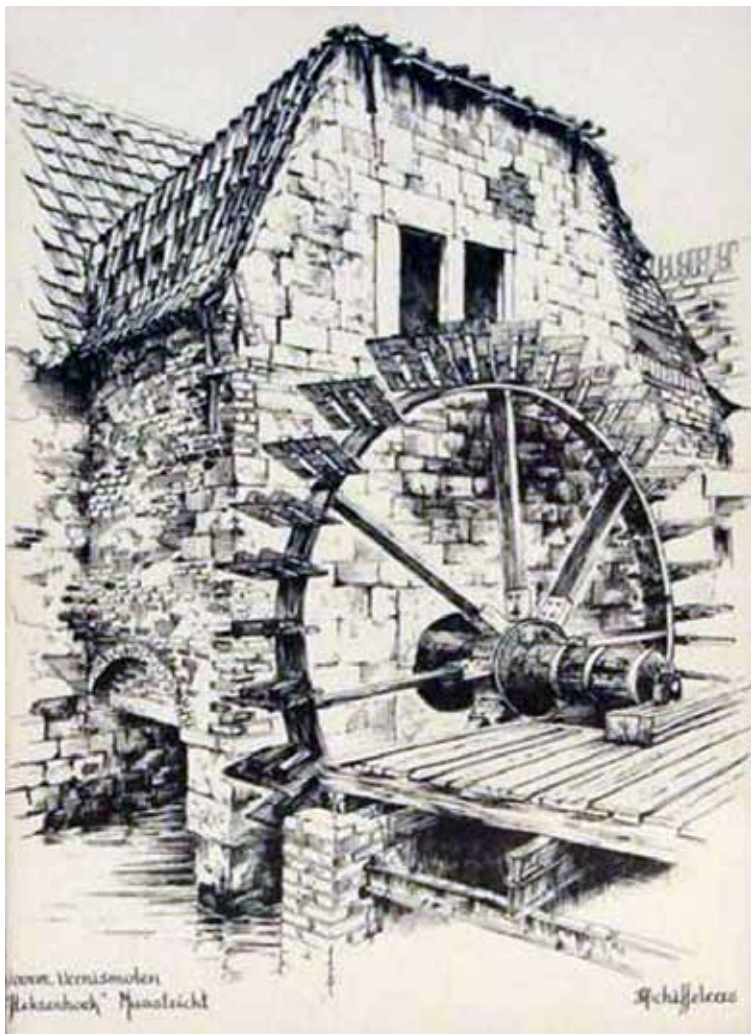
Nadat de vernismolen een aantal jaren had stilgestaan werd de ge-

meente Maastricht eigenaar. De gebouwen begonnen te vervallen en de gemeente sloopte een deel ervan, hoofdzakelijk die van de onderste molen. Het overgebleven deel inclusief de molen werd voor een symbolisch bedrag aan de bekende kunstenaar Charles Eyck verkocht, die in Groot-Haasdal aan het Ravensbos al een woonhuis bezat. In 1956 en de daarop volgende jaren lieten Charles Eyck en zijn zoon Ragnar op de plek van de gesloopte molengebouwen een nieuw neerzetten, waarin een atelier en woonruimten werden ondergebracht (zie foto pag. 21). In 1957 verkocht Eyck de vernis-

Boven: Philippe van Gulpen laat ons zien hoe het rad van de onderste molen van de Heksenhoek geplaatst was. Deze prent is van ná 1857. Vergelijk deze tekening met de foto op pag. 2.

Links: Het houten gangwerk van de vernismolen zoals het tot 1958 nog in de molen aanwezig was.

molen met huis, stal en plaats aan de Coöperatieve Bouwvereniging *Ons Belang G.A.* in Maastricht. Het gangwerk en de maalinrichting van de vernismolen waren in die jaren weliswaar vervallen maar nog compleet aanwezig (zie foto pag.22). Er bestonden zelfs plannen om de unieke

molen te restaureren en de hele inrichting te herstellen. Om onbekende redenen vonden de plannen echter geen doorgang en de molen werd in 1958 tot woning verbouwd.

Boven: Voormalige vernismolen Heksenhoek, tekening F. Schiffeleers, onbekend jaar.
Rechts: Het rad van de onderste molen was ter hoogte van de deur in de zijgevel.

Onderste molen in de Heksenhoek: graanmolen

Molendatabase nr. 2402 - Techniek: onderslagrad van hout, middellijn 4,90 m, breedte 0,90 m.

De onderste of achterste molen stond met zijn lange gevel aan het water. Het rad was direct achter de waterdoorlaat in de bovenste molen geplaatst. Evenals de bovenste molen was het gebouw opgetrokken in Naamse hardsteen, mergel en baksteen, de ramen en deuren hadden hardstenen omlijstingen. In het zadeldak kwamen een drietal dakkapellen voor (zie tekening Van Gulpen op pag. 22). Het water voor deze molen stroomde via een tweedelige houten watergeleider door de voorste molen naar achteren. Vóór de achterste molen bevond zich eveneens een klein verdeelwerk met een maalsluis voor het waterrad en een lossluis. Hij werd aangedreven door een houten onderslagrad met een middellijn van 4,90 m en een breedte van 0,90 m. Bij de inventarisatie van 1855 werd bij

deze molen aangetekend dat de waterwerken en het waterrad reeds waren afgebroken en de molen om die reden als vervallen moest worden beschouwd.

De onderste watermolen was een korter leven beschoren dan de bovenste. Behalve dat geboekstaafd is dat hij later in bedrijf kwam dan de bovenste, werd hij ook eerder gesloten. Omstreeks 1839 was hij eigendom van de rentenierster de weduwe Hendrik Hollman, geboren Bauduin, die in de Boschstraat woonde. In haar tijd was het een graanmolen. In 1856 verkochten de erven Hollman, de apothekers Joseph Dominicus en Joseph Hollman, de molen met het aanpalende huis aan de rentenier Johannes Paulussen uit Wyck. In die tijd waren het waterrad en de waterwerken reeds afgebroken. Paulussen had serieuze plannen met de voormalige watermolen. Bij de verwezenlijking daarvan maakte hij echter geen gebruik meer van waterkracht, maar van stoomkracht. Het huis naast de molen (aan de Jeker) liet hij verbouwen tot stoommolen. Na ruim tien jaar werd het bedrijf stilgelegd en in 1868 werden de gebouwen geheel of gedeeltelijk tot woningen verbouwd. Paulussen verkocht de huizen in 1871 aan de rentenierster Anna Guilhelmina Josephina Hubertina van Aken te Maastricht, weduwe van Godefridus Tielens. In het begin van de 20^e eeuw werd het gebouw verlaagd en het dak tot over de bovenste molen doorgetrokken (zie tekening pag. 23).

Nadat de gemeente Maastricht eigenaar van de molen en bijgebouwen werd is het grootste deel daarvan afgebroken. Bij de bovenste molen lezen we al dat de gemeente het terrein aan Charles Eyck verkocht, die er in 1956 een atelier op bouwde (zie foto pag. 21).

*Rechts: Wat bekend staat als de molen van Dolk is eigenlijk de lakenfabriek van Hanckar
Volgende: Nog twee beelden van de molen van Dolk, links bovenstrooms, rechts benedenstrooms.*

Waar de vertakking van de Jeker plaatsvindt ontstond een breed uitgesleten vijver, de Weyer. Op de linkeroever daarvan stonden op dit punt twee watermolens, die net als de twee vorige onder de noemer Weyermolens gebracht zijn. Ze waren bereikbaar via de Bonnefantenbleekstraat of kortweg Bleekstraat en nu Bonnefantenstraat. Ook hier werd een der molenaars aangesteld om de watertoevoer te regelen. Om de waterstroom in goede banen te leiden stond er langs de bovenste molen een strekdam die het water al verdeelde vóór de aftakking. Daarnaast was een groot verdeelwerk met vijf schutten, die ook als stuw diende. Op het juiste moment produceerde deze stuw spoelwater voor de leerlooiers langs de middentak van de Jeker in de Grote Looiersstraat.

Weyervolmolen

Molendatabase nr. 15530 – Techniek: dubbel waterrad van hout; de in 1864 herbouwde molen van Hanckar had een enkel houten rad met een middellijn van 5,60 m bij 1,45 m breed.

De molen was ingericht als volmolen voor de Maastrichtse laken-industrie. Toen de molen in 1823 verkocht werd aan Gilles Loneux was de molen werkzaam als graanmolen.

Lakenfabriek van Hanckar

In 1837 werd Jan Hanckar eigenaar van de molen, die een laken-weverij in de Vijf Koppen verder stroomafwaarts bezat en daar niet kon uitbreiden. Hanckar brak de hele molen (plus de onderste Weyermolen; zie hieronder) af en zette er een weverij/lakenfabriek

neer. Die was nauwelijks in productie toen de hele fabriek in 1839 afbrandde. Dat het nabij gelegen kruitmagazijn niet door die brand getroffen werd was een geluk voor Maastricht.

In 1841 was Hanckar in een herbouwde fabriek al weer aan het produceren, in 1846 en 1851 werd de fabriek uitgebreid en kreeg aanvullend vermogen door het plaatsen van een 15 PK stoommachine, als krachtbron naast het opnieuw aangebrachte waterrad van 5,60 m bij 1,45 m. In 1864 werd de hele fabriek nog eens helemaal opnieuw opgetrokken, in hoefijzervorm langs de vertakking van de Jeker, met een vleugel langs de noordelijke en nog een langs de mid-dentak. Mogelijk was dit wat hoog gegrepen voor Hanckar; in 1867 werd zijn bedrijf geliquideerd en openbaar verkocht aan commissio-nair Crahay. Deze verkocht het complex in 1871 door aan de Luikse firma Ansiaux-Rutten & Cie, die er een fabriek van behangselpapier

in vestigde. In 1877 ging ook die fabriek op de fles en werd het gebouw zonder molenrad, gangwerk en machinerieën voor f 8000,- verkocht aan de Maastrichtse industrieel Jacob Jbzn Dolk.

De molen van Dolk

Molendatabase nr. 35 – Techniek: onderslagrad van hout, middellijn 5,00m, breedte 1,20m (let op: deze molen werd opgebouwd door Jan Hanckar als lakenfabriek en is ook dezelfde waarin de behangselfabriek gevestigd was).

Dolk bracht weer een houten waterrad van 5,00 bij 1,20 m aan en een ijzeren gangwerk. Behalve voor zijn (door waterkracht aangedreven) machinerie gebruikte Dolk het enorme gebouw hoofdzakelijk als magazijn en pakhuis.

In 1945 werd de fabriek stilgelegd en in 1959 verkocht de weduwe Dolk het complex aan de gemeente Maastricht. Die liet alles afbreken om plaats te maken voor het nieuw te bouwen conservatorium. Bijzonder daarbij is dat het nieuwe gebouw hetzelfde grondplan en dezelfde bouwhoogte heeft als de molen van Dolk. In 1965 opende het conservatorium de deuren (zie foto rechts).

Weyergraanmolen

Molendatabase nr. 15531 – Techniek: waterrad van hout

Rond 1800 was de molen eigendom van de molenaarsfamilie Maurissen. In 1837 verkocht dochter Maurissen de molen aan lakenfabrikant Jan Hanckar, die in datzelfde jaar ook al eigenaar van de bovenste molen geworden was. Hanckar bezat al een lakenfabriek en weverij bij de Vijf Koppen (zie hieronder).

In 1867 werd de productie van laken stopgezet wegens het faillissement van Hanckar. De geschiedenis van deze molen volgt vanaf dat moment die van de bovenste molen.

Laagwater in de Jeker

Het lijkt er op dat het stadsbestuur enige verantwoordelijkheid voelde voor het aanvoeren van voldoende water voor alle molens in de stad. Dat wil zeggen, zolang de Jeker en de molenaars stroomopwaarts meewerkten. Als de stad om wat voor reden dan ook de watertoevoer zo regelde dat er molens langer dan drie dagen niet konden draaien door gebrek aan waterkracht, kregen zij een financiële compensatie. We mogen aannemen dat een op handen zijnde belegering als oorlogssituatie en derhalve overmacht gezien werd en geen rechten gaf.

Noordelijke tak van de Jeker

Zoals in het kader op pag. 20 is omschreven lijkt het er sterk op dat de noordelijke tak van de Jeker rond de 11^e eeuw dreigde op te drogen. Omdat uitgerekend op deze tak de belangrijkste banmolens stonden heeft men ingegrepen en een molenbeek (van 800 m!) tot de Ezelmarkt gegraven. Lees het volledige artikel van H.R. van Ommeren: [Kanalisatie van de Jeker](#). Aldus weer van water voorzien liep de noordelijke tak van de Ezelmarkt parallel aan de Lenculenstraat onder Achter de Molens door en schuin overstekend naar de Tafelstraat. Aan het einde van die straat ging het onder de Sint Pieterstraat door, langs de Stenenbrug en de Ridderstraat om vandaar overkluisd het kloosterterrein van de Minderbroeders over te steken om bij de Pater Vinktoeren weer tevoorschijn te komen. In het Faliezusterpark voegen zich dicht bij elkaar alle takken van de Jeker weer tezamen. Binnen Maastricht stonden ooit tientallen watermolens op de Jekertakken, maar hier beperken we ons tot de molens die er in 1800 nog stonden.

Hertogsmolen (Banmolen van het St. Servaaskapittel)

Molendatabase nr. 928 – Techniek: oorspronkelijk dubbel midden-slag rad, in 1855 vervangen door enkel middenslagrad van hout,

Mout is brouwgerst, dat enkele behandelingen heeft ondergaan. De gerst wordt eerst in water geweekt, waardoor de korrels gaan kiemen. De gekiemde gerst wordt groenmout genoemd. Deze mout wordt op een warme vloer, de eest genaamd, gedroogd of geroosterd, het zogenaamde eesten. De kleur varieert dan van goudgeel tot donkerbruin al naargelang de temperatuur van het af-eesten. Geëeste gerst wordt mout genoemd. Het mout werd tamelijk grof gemalen en moest zoveel mogelijk meeldeeltjes van dezelfde grootte bevatten.

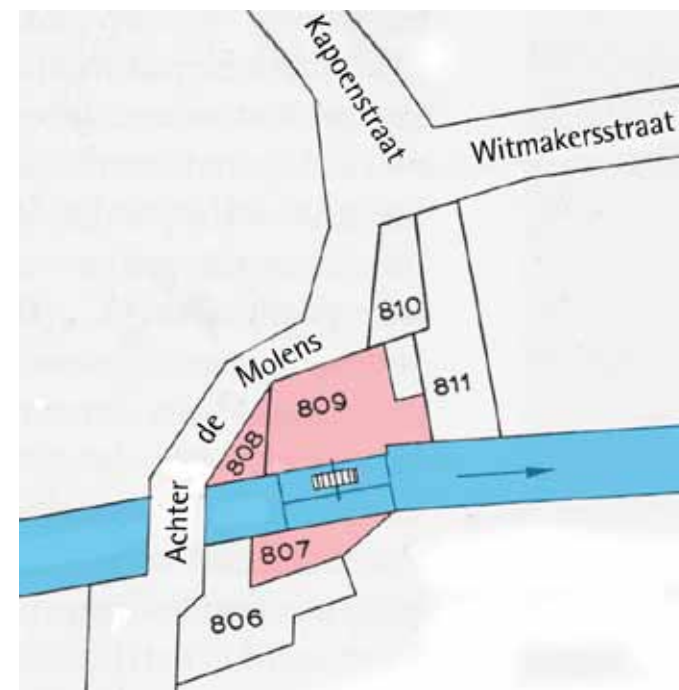
middellijn 5,74 m,
breedte 0,92 m.

In 1855 werd ook het verdeelwerk vernieuwd en kreeg één maalsluis en één lossluis. In de nadagen van de molen werd het rad een koprad met een breedte van 1,12 m.

Deze Brabantse banmolen werd voor het eerst in 1122 vermeld, toen

rooms-koning Hendrik V het kapittel als eigenaar bevestigde. Door de eerste omwalling vanaf 1229 kwam de molen binnen de stadsgrenzen te staan. Nadat de zeggenschap van de heer van Brabant en de bisschop van Luik in 1284 eindelijk juridisch vastgelegd werd, kwam de molen in eigendom van de hertog van Brabant en in 1422 in die van het Kapittel van Sint Servaas. In 1426 werd de molen aan het Brouwersgilde van de Armentafel van de Heilige Geest in erfpacht gegeven. De Maastrichtse brouwers waren vanaf die tijd verplicht op beide banmolens hun mout te laten malen. In 1446 kwam de Hertogsmolen volledig in bezit van dit gilde, waarna hij nog drie

Boven: In de situatie van 1855 is de Hertogsmolen in eigendom van de erven Scheepers en omvat in het minuutplan de nummers 807 t/m 809. In 1899 koopt de gemeente Maastricht de molen, intussen eigendom van Wilhelmus Clemens, en breekt die delen af die nodig zijn om Achter de Molens te kunnen verbreden.

en een halve eeuw door de brouwers geëxploiteerd is. In 1734 werd de molen volledig vernieuwd (zie gevelsteen met chronogram Ma-ChIna braXanDIs eXUrGo strUCta farInIs (opgeteld: 1734).

* letterlijk: *Ik verrijs, nieuw getimmerd werktuig, tot het brouwen (pletten) van meel*

* of: *Gebouwd als moutmolen, rijst ik omhoog.*

De gevelsteen, die de molen ooit sierde, toont een moutkorf met twee gekruiste roergaffels. Dit is hetzelfde symbool dat we direct bij de Bisschopsmolen terugzien, hier echter voorzien van de hertogskroon.

Toen de gilden in 1795 werden opgeheven, werden hun eigendommen, waaronder de twee banmolens, door de Franse republiek in beslag genomen en in 1798 als domeingoederen openbaar verkocht. Eigenaar werden de gebroeders Van Gulpen en Willem Dae-

men die op een onbekend moment de molen doorverkochten aan P.M.J. Lenaerts. Die verkocht in 1819 de molen, nog steeds graan en mout malend, door aan Quirinus Scheepers, landbouwer uit Oud-Vroenhoven. Nu volgde een ondoorzichtig geschuif met molen en grondstuk. Na Scheepers' overlijden werd de molen in 1875 verkocht aan Wilhelmus Clemens, die de molen in 1899 verkocht aan de gemeente Maastricht. Die sloopte de molen in 1900 om de straat *Achter de Molens* te kunnen verbreden. Het restant van de gebouwen ging terug naar Clemens, die het weer ruilde tegen de Leeuwenmolen bij de St. Pieterspoort, die eveneens stadsbezit was.

Boven: Niets herinnert in deze situatie aan de voormalige Hertogsmolen, die hier toch stond.

Links: De gevelsteen die de Hertogsmolen ooit sierde is nu ingemetseld in het laatste huis van Achter de Molens.

Bisschopsmolen (banmolen van het Kapittel van O.L.V.)

Molendatabase nr.436 (werkend) – Techniek (medio 19^e eeuw): middenslagrad van ijzer, middellijn 6,00 m, breedte 0,90 m.

Deze graanmolen op de linkeroever van de Jeker werd voor het eerst genoemd in 1092, toen Godfried van Bouillon hem in erfpacht gaf aan het Kapittel van Onze Lieve Vrouwe. Dit ging iets verder van pacht; om zijn deelname aan de Eerste Kruistocht te kunnen financieren beleende Godfried de molen aan de bisschop van Luik en door zijn overlijden in Jeruzalem in 1099 verviel de molen aan de bisschop. Deze bevestigde het bezit van het Kapittel, die de

*Boven: De na een brand herbouwde Bisschopsmolen; de achtergevel is gedateerd op 1609.
Rechts: Afgezien van reparaties dateren de lossluizen van 1864 en het rad van 1924.*

molen ter beschikking stelde aan de Armentafel van de Heilige Geest. Door de omwalling vanaf 1229 kwam de molen binnen de stadsgrenzen. In 1291 is voor het eerst sprake van het malen van mout en in 1442 kwam de molen in pacht aan het brouwersgilde, met het recht van koop. Toen de Armentafel een nieuwe molen bouwde in Biesland kocht het brouwersgilde de molen definitief en kwam vier jaar later ook in het bezit van de Hertogsmolen.

In 1577 werd het grootste deel van het Jekerkwartier, inclusief de Bisschopsmolen door brand verwoest. Wat we nu kunnen zien is de herbouw na die brand. Op de twee dorpels boven de beide ramen boven het rad wordt bouwmeester Cloett en meestermolenaar Aust met een inscriptie herdacht en de datering 1609 ver-

meld. Aan de voorgevel in de Stenenbrug is in fasen tot in de 18e eeuw gewerkt. Hij werd in 1675 verfraaid, toen het gebouw tevens leube van het brouwersgilde werd. In 1770 is de gevel in Lodewijk XV-stijl gewijzigd (cartouchelijst, ramen) en een gevelsteen met de symbolen van het brouwersgilde aangebracht (zie afbeelding rechts en vergelijk die met de afbeelding op pag. 28).

In 1794 heffen de Fransen de gilden op en nemen ook deze molen in beslag. In 1798 wordt de molen te koop aangeboden maar niet vóór 1801 dient zich een koper aan: Henry Fabri uit Hasselt, die de molen ombouwt tot graanmolen. In 1803 blijken de gebroeders Van Gulpen eigenaar te zijn geworden, dezelfde die in 1798 ook al de Hertogsmolen hadden gekocht. Zij verpachtten de molen aan P.W. Lemaire, die er iets later een pelmolen (grutten/gort) van maakte. Dit gaf in de jaren erna veel problemen met de omge-

Waterverdeling

Doordat er binnen Maastricht 19 watermolens stonden waren er vaak problemen over de waterverdeling. De schout moest er in 1627 aan te pas komen, die bepaalde dat bij gebrek aan voldoende water de molens op de rechteroever alleen op even dagen en die op de linkeroever op oneven dagen mochten malen. Wel konden molenaars onderling ruilen.

ving, daar een pelmolen meer lawaai en meer stof veroorzaakt. In 1833 en in 1835 kreeg die omgeving zijn zin en werd de molen tot twee maal toe door de overheid stilgelegd. Lemaire vocht dit tot de kroon aan en na ingewonnen advies komt men tot de conclusie dat het gedeelte dat graan maalt opnieuw in werking zou mogen komen. De pelmolen zou alleen weer mogen werken als aan het mechaniek en de lagering zoveel verbeterd zou worden dat de ge-

Boven: De symbolen van het brouwersgilde in het fronton van de Bisschopsmolen.

Links: De statige gevel van de Bisschopsmolen in de Stenenbrug zijn het gevolg van de verbouwing tot leube voor het brouwersgilde in 1675.

luidsoverlast tot een redelijk niveau zou afnemen. De reparaties bleken onvoldoende en in 1851 volgt een onherroepelijk verbod op het pellen in de Bisschopsmolen. In 1865 wordt Lemaire nog veroordeeld wegens overtreding van de wet op het gemaal, maar in 1875 stelt de overheid tevreden vast dat er alleen nog graan gemalen wordt. De familie Lemaire hield decennialang de molen in bezit, door vererving van vader op zoon of neef. In 1883 sterft de laatste molenaar Lemaire en in 1884 verpacht de weduwe de molen aan Willem Peussens. Die vraagt vergunning om wijzigingen aan de molen en het waterwerk te mogen aanbrengen, wat nogal voeten in de aarde heeft. Het zal toch naar tevredenheid van Peussens gebeurd zijn want in 1891 koopt hij de molen van de erven

Lemaire. In 1920 is de molen in het bezit gekomen van de Gemeente Maastricht en huurt Peussens de molen weer terug. In 1924 wordt het nieuw ijzeren waterrad geplaatst, dat er vandaag nog is. Huurder is dan intussen Frans Crijs geworden. De aandrijving is dan gedeeltelijk overgenomen door een electromotor, die de stenen voor het malen van veevoer aandrijft.

Dan maken we een sprong over de Tweede Wereldoorlog heen naar 1957, toen de gemeente de molen aan graanhandelaar Oprey verpachtte, die er nauwelijks nog mee wist te malen en de inrichting gedeeltelijk sloopte om tenminste opslagruimte te hebben. De molen viel daarna helemaal stil, tot de gemeente in 1968 besloot de molen te restaureren. Dat werd uitgevoerd door Laudy-Sittard die het maalproces in hoge mate wist te automatiseren, zoals we vandaag nog kunnen waarnemen (zie foto links).

Droogleggen van de Jeker voor onderhoud

Ingrijpend voor het hele molenbestand in Maastricht waren de keren dat er grote reparaties aan een molen moesten plaatsvinden. We krijgen inzicht in zo'n geval in 1852, toen de reparaties aan drie molens tegelijk werden uitgevoerd en de watertoevoer voor tien dagen bij de Zwarte sluizen afgesloten werd. Dat was aan de Bisschopsmolen, de Begijnenmolen en aan de molen van Loneux. Voor de eerste molen waren zes dagen genoeg maar aan de haalbaarheid van de reparaties aan de laatste werd bij voorbaat getwijfeld. Loneux kreeg een dwangsom gesteld bij overtreding van die tien dagen. Zolang de vestingstatus van Maastricht nog stond was zo'n operatie onderhevig aan goedkeuring van het leger en met name de Genie vroeg volledig inzicht in de werkzaamheden. Ook het bundelen van werkzaamheden aan meerdere molens en binnen een zo kort mogelijke periode was in ieders belang.

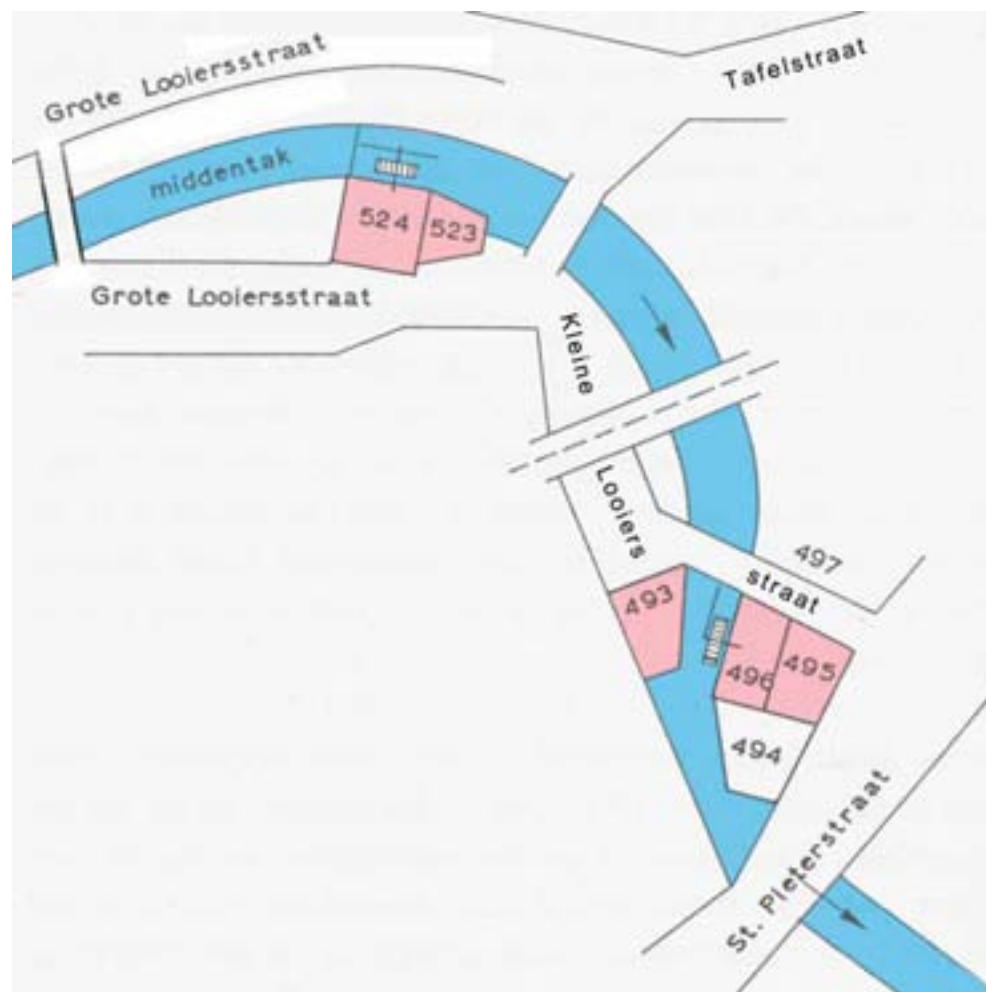
Middentak van de Jeker

Vlak achter de molen van Dolk verdeelde de Jeker zich via de Weyer in de noordelijke en de middentak. In 1800 stonden er nog drie molens op de middentak, twee graanmolens en een runmolen. Die laatste stond in de Grote Looiersstraat tussen de laatste acht leerlooierijen en had moeite het hoofd boven water te houden door toenemende concurrentie door voornamelijk Belgische molens buiten de stad. Het bleek goedkoper de run uit de omgeving van Luik te betrekken dan van de naastliggende runmolen.

Aldemolen/Looimolen in de Grote Looiersstraat

Molendatabase nr. 13225 - Techniek: onderslagrad

De molen stond op de rechteroever, tussen de Jekerbedding en de Grote Looiersstraat in (zie ook schilderij pag. 1). Op het minuutplan

boven is de molen nr. 524 en het aangrenzende huis nr. 523. Van dit laatste vermoedt men dat dit ook een molen is geweest, namelijk de Queern, die in 1796 werd ontmanteld. De Aldemolen werd voor het eerst vermeld in 1264 en was toen een volmolen, in bezit van

Links: De restanten van de Aldemolen, de foto is gemaakt tussen 1873 (de afbraak van de molen) en 1897 (de demping van de middentak van de Jeker). Helemaal rechts is nog het verdeelwerk te zien dat na de sloop intact bleef om te stuwen.

de gewandmakers. In 1557 blijkt de molen in bezit van het looiersambacht en met nog vier andere runmolens voor 51 leerlooiers actief te zijn in Maastricht. In 1785 is de Aldemolen de enige overgebleven runmolen in Maastricht. 1795 werd hij als bezit van het gilde in beslag genomen en als domeingoed verkocht. Dat lukte niet eerder dan in 1803 toen Pieter Nijst de nieuwe bezitter van de molen en het naastgelegen huis werd. De fami-

lie Nijst had al een leerlooierij, een schorsdrogerij en de runmolen (later vernismolen) in de Heksenhoek. Eind 1857 verkochten de erven Nijst de molen aan de leerhandel van de gebroeders Coopman die echter in 1869 failliet ging en het bezit openbaar verkocht zag worden. Koper werd de Gemeente Maastricht voor f 4050,-. Die liet molen en woonhuis in 1873 slopen, maar het waterwerk bleef tot de demping van de middentak in 1897 als stuw gehandhaafd om zoveel mogelijk water door de noordelijke tak te dwingen en niet via de middentak te laten wegstromen. De noordelijke tak kreeg door het geringe verval te weinig water en daar stonden juist de belangrijkste molens van de stad (pag.27-31).

Molen De Bonge voorheen de Stevermolen

Molendatabase nr.229 - Techniek: onderslagrad van hout, middellijn 6,00 m, breedte 0,88 m.

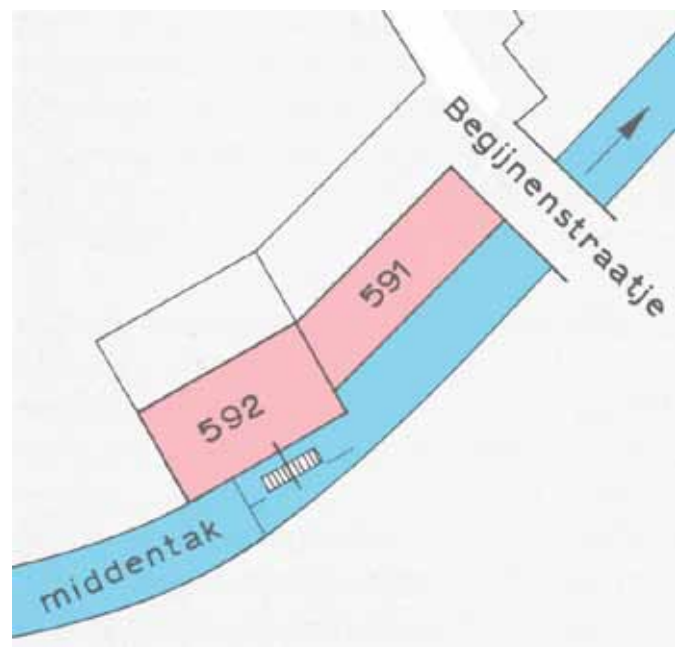
Op het minuutplan op pag.32 heeft de molen nr.496. Deze runmolen, gelegen op de linkeroever van de middentak juist na de passage van de Kleine Looiersstraat, was bekend als Stevermolen 'op de Aldenhof', die toen graan maalde. De Aldenhof was de ruimte tussen de omwalling en de Jeker, waar ooit een gelijknamig begijnenhof lag. In 1574 werd de molen voor het eerst De Bonge genoemd en was toen eigendom van Pouwels van den Broek. In 1580 blijkt de molen met een tweede rad uitgebreid te zijn en maalt nu met een tweede maalwerk ook run voor de leerlooiers. In 1620 kocht Gieles Loyen de molen van de (minderjarige) erven Van den Broek. In 1640 blijkt de molen in handen van Reinier Reynaerts, wiens dochter in de molenaarsfamilie Thoma trouwde en wiens kleinzoon in 1684 in de molen maalt. Dan maken we een grote sprong naar de Franse tijd; tot die tijd zijn er wel bevestigingen dat De Bonge werkzaam is en de Franse jaren verhuurd wordt. In de periode van 1804 tot 1809 wisselde de molen een paar maal van eigenaar, maar in dat laatste jaar wordt Gerard Olmans eigenaar van De Bonge, die het rungedeelte, zo dat nog actief was, ombouwde voor het malen van rietsuiker. In 1846 vroegen de erven Olmans toestemming om op beide maalwerken graan te mogen malen. In 1850 werd de molen verkocht aan de koffiebrander, brouwer en zeepzieder Reinier Hustinx. Het blijkt een geldbelegging voor Hustinx want verhuurd aan de weduwe Derks. Die beklaagt zich dat er niet behoorlijk gemalen kan worden omdat de sluizen benedenstrooms kapot en gesloten zijn, waardoor het water onder haar rad te hoog staat. In 1871 verkoopt Hustinx de molen aan Hubertus

Becker, die de molen stillegt, het binnenwerk sloopt en het gebouw als magazijn gebruikt. In 1886 wisselt de 'molen' voor de laatste keer van eigenaar en wordt daarna door Jules Regout gebruikt als magazijn voor zijn dekenfabriek aan de overkant van de Kleine Looiersstraat. Datzelfde jaar nog koopt de Gemeente Maastricht het gebouw om het te kunnen afbreken.

Onderste Nieuwstadmolen (vaak geschreven als Neustadmolen)

Molendatabase nr.4065 – Techniek: onderslagrad, middellijn 5,40 m, breedte 0,82 m, eigen maal- en lossluis.

De laatste molen op de middentak stond op de linkeroever en maalde run voor de leerlooiers. Op het minuutplan heeft de molen het nummer 592 en het aangebouwde huis 591. De eerste vermelding is in 1570 toen de molen eigendom werd van het looiersambacht, maar de molen bestond toen al een tijdje. In 1617 verkocht het ambacht de molen aan

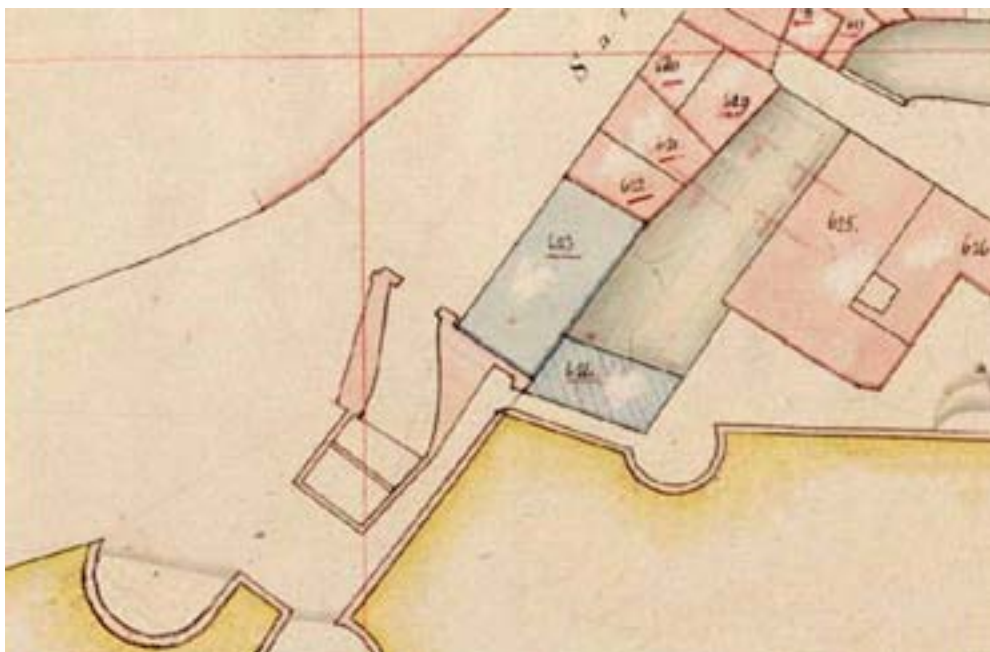
Gerard Plaumen en die weer in 1661 aan zijn kleinzoon Peter Cousin. In de Franse tijd onderging ook deze molen het bekende lot, werd in beslag genomen en als domeingood verkocht, wat er op wijst dat het door de Fransen nog steeds als eigen-

dom van een ambacht gezien werd. In 1839 werd Jacob Nijpels de nieuwe eigenaar van de molen en in 1853 een vrouwenvereniging uit Heythuizen. Die liet de molen bemalen door Cornelus Froquet die hem in 1858 mocht kopen. Froquet overleed in 1870 en daarna probeerde de familie van de weduwe (Scheepers) de boel draaiende te houden tot de molen in 1875 verkocht werd aan de aannemer Johannes Weusten. Toen Weusten in 1880 overleed werd de molen openbaar verkocht en kwam in handen van het Burgerlijk Armbestuur, ten bate van de Armentafel van O.L. Vrouwe. Na verbreding van de Begijnenstraat in 1890 bouwde het Armbestuur op het erf een school en brak de rest van het complex in 1897 af. De school bleef staan, ook na demping van de middentak van de Jeker in datzelfde jaar, en staat er vandaag in moderne vorm nog.

De zuidelijke tak van de Jeker

Wat waarschijnlijk als hoofdtak van de Jeker gezien moet worden takte vóór de stad af en slingerde zich naar het oosten, richting Maas. De Jeker, en dan deze zuidelijke tak, was altijd de grens tussen Maastricht en Sint Pieter geweest. Dat was een onbelangrijk dorp ten zuiden van de stad, ware het niet dat dit dorp grondgebied van de bisschop van Luik was en daarmee de Jeker tot grens tussen twee machten maakte. Ook na de bouw van de tweede omwalling

bleef de zuidelijke tak buiten de muur, tot in 1487 Maastricht een deel ten zuiden van de Jeker annexeerde en er een nieuwe stads-muur bouwde. Dit kleine stadsdeel wordt Nieuwstad genoemd en was als stadsuitbreiding van geen enkel belang, maar militair des te meer. Nu was er ruimte om met een solide muur met riante bolwerken de zuidflank van de vesting te versterken. Dat betekende dat de Jeker opeens wel de stad binnenstroomde en er een tweede waterpoort nodig was. Die kwam enkele meters ten oosten van de Sint Pieterspoort met direct binnen de wal een stuw met sluizen en daar weer achter een complex van drie watermolens, waarvan één met twee raderen. Elke molen had zijn eigen maalsluis.

Boven: Een fragment uit het minuutplan van 1830 met de Sint Pieterspoort. De wachthuizen zijn in blauw aangegeven. De vier raderen zijn ook lichtjes aangegeven.

Rechts: De annexatie van Nieuwstad maakte de entree van weg en water wat onoverzichtelijk. Links de weg naar de poort, rechts de Jeker en de waterpoort.

Alle molens in deze hoek stammen in elk geval van na 1515, toen de nieuwe muur, de waterpoort en de aansluiting op de Sint Pieterspoort helemaal gereed waren.

Bovenste Nieuwstadmolen - Hofkensmolen

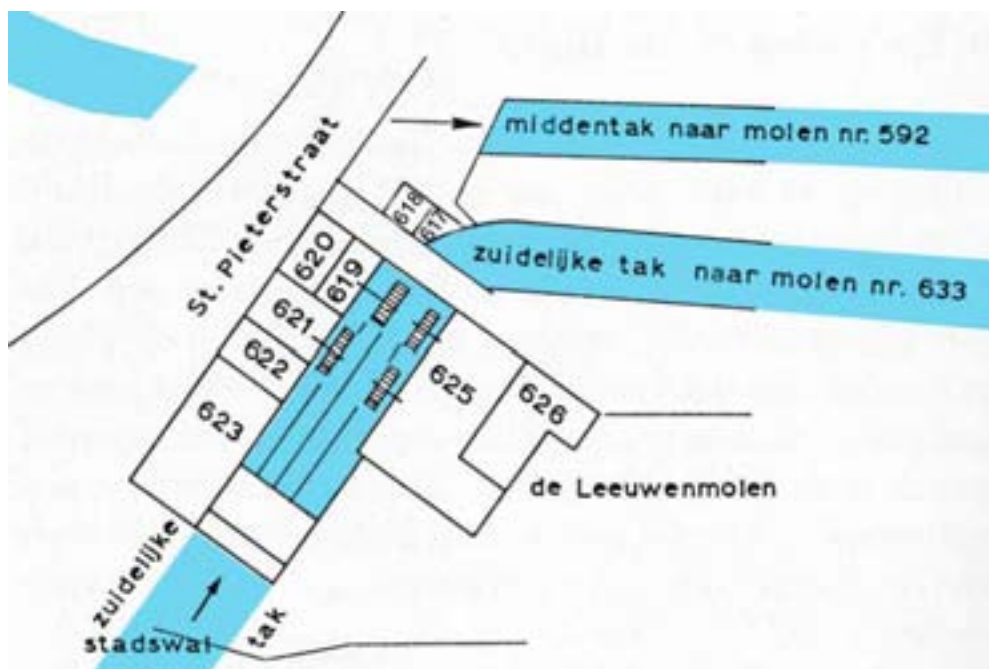
Molendatabase nr. 927 – Techniek: graanmolen, onderslagrad van hout, middellijn 4,20 m, breedte 0,98 m.

Op de linkeroever stonden twee molens aan elkaar gebouwd en met hun voorgevels aan de Sint Pieterstraat. De bovenste was de Hofkensmolen, genoemd naar eigenaar Peter Hoffens en nazaten, die van 1693 tot in de Franse tijd de molen in bezit hielden.

Op het schematische minuutplan op pag. 36 is te zien dat de Hofkensmolen (621) zijn maalsluis direct tegen zijn achtergevel had. De eerste vermelding is van 1570 als graanmolen. Hij was toen in

bezit van het looiersambacht, niet voor eigen gebruik maar verpacht waarbij de revenuen ten goede kwamen aan de Armentafel van Sint Jan. In 1617 wordt als pachter Gerard Plaumen genoemd en in 1625 Reinier Reynaerts, allen bekende namen van molenaars die meer molens in of rond de stad bezitten dan wel pachten. In 1646 verkocht het ambacht de molen aan Gieles Peereboom en die in 1693 aan Peter Hoffens, waarna de molen vele generaties in de familie bleef. In 1795 komen we als nieuwe eigenaar Jan Joris Eckel tegen, die zich na zijn scheiding genoodzaakt ziet de molen weer te verkopen. In 1827 werd Hendrik Verduchene de nieuwe eigenaar, waarbij de notaris en passant bevestigde dat het nog steeds om een graanmolen ging. In 1838 ging de molen over naar de molenaarsfamilie Olmans, die onderling drie molens in één koop onder elkaar verdeelde. De Hofkensmolen werd eigendom van Tossanus

Olmans die de molen in 1850 terugverkocht aan Verduchene, die intussen rentenierde en hem dus verhuurd of verpacht zal hebben. Na zijn overlijden werd de molen in 1857 openbaar verkocht en kwam in handen van Wijnand Ghijbels, die voordien al huurder was. Die had zich wat vertild aan de verplichtingen en verkocht de molen datzelfde jaar nog door aan Lodewijk Loneux, mogelijk een zwager van hem. Rond 1870 werd de molen stil gelegd, van rad en binnenwerk ontdaan en verder als magazijn gebruikt.

Boven: Twee molens aaneen gebouwd; de hardstenen asdoorvoering verraadt waar de raderen geplaatst waren.

Links: Op dit schematisch minuutplan zijn drie molens aangegeven, t.w. de Leeuwenmolen (625) met twee raderen, de Hofkensmolen (621) en de Nieuwstadmolen aan de Molenpoort (619).

Nieuwstadmolen aan het Molenpoortje (of aan de Molenhoek)

Molendatabase nr. 444 – Techniek: graanmolen, middenslagrad

Een moeilijk te volgen geschiedenis is die van de aan de Hofkensmolen vastgebouwde tweede Nieuwstadmolen, met het poortje van de Molenhoek naar de Sint Pietersstraat. Door de eeuwen heen werd deze molen dan weer apart, dan weer in gemeenschappelijk eigendom samen met de Hofkensmolen vermeld. Op het minuutplan op pag. 36 omvatte deze molen de nummers 619 (molen), 620 (woonhuis) en 617 (paardenstal). De Hofkensmolen omvatte de nummers 621 (molen), 620 (woonhuis) en 618 (paardenstal).

Boven: De Hofkensmolen en het Molenpoortje op een recente foto.

Rechts: De Molenhoek in 1925; de paardenstallen werden toen royaal bewoond.

Als molen met een middenslagrad moet de maalsluis een kanjel gehad hebben, maar van het waterwerk zijn alleen afbeeldingen bekend van na de sloop (zie foto pag. 38).

De molen begon net als de Hofkensmolen, als eigendom van het Looiersambacht. Hij werd al in 1617 aan een particulier verkocht, in tegenstelling tot de bovenste molen in 1646. In het begin van de 19e eeuw waren Jan Hubert en Daniël Malherbe moleneigenaren. Op 23 maart 1811 kwam de molen door koop in bezit van Pierre Jean Collard te Luik. Na zijn dood verkochten de erfgenamen op 31 januari 1822 de molen met aanhorigheden aan Gerard Olmans. Bij deling in 1849 werd de molen toegewezen aan een van zijn dochters, Anna Maria genaamd, weduwe van Jan Pieters. Twee jaar later verkocht ze de bezittingen aan Gilles Loneux. De molen was toen reeds buiten bedrijf. Bij de openbare verkoop van de bezittingen van Loneux in 1872 werd Petrus Hubertus Weusten eigenaar. Acht jaar later werden zijn bezittingen onder de erfgenamen verdeeld.

Leeuwenmolen, na 1899 ook: Molen van Clemens

Molendatabase nr. 437 (werkend) - Techniek: graan- en runmolen, middenslagrad, middellijn 6,50 m, breedte 1,60 m (1875; daarvoor had de molen twee kleinere raderen, het bovenste een middenslag- en het onderste een onderslagrad). Wanneer de eerste Leeuwenmolen gebouwd werd is onduidelijk. Speculaties dat dit in 1426 gebeurde zijn zeer onwaarschijnlijk. De Maastrichtenaren vernietigden juist in die periode met enige regelmaat vele honderden meters buiten de muren de huizen op grondgebied van Sint Pieter om vrij zicht en schootsveld te hebben. Het is dan niet denkbaar dat ze tegelijk tien meter buiten de Sint Pieterspoort een molen zouden dulden. Het bouwjaar zal veel eerder hetzelfde als die van beide Nieuwstadmolens op de linkeroever zijn en dat is zeker ná 1515.

Boven: De Jeker zet de molenhoek weer eens blank.

Links: In 1970 verkeerde de gebouwen in een deplorabele staat. Van de molens op de linkeroever steekt nog een stomp van de as van het waterrad door de gevel. Op de rechteroever is de ombouw van het waterrad nog aanwezig, maar wat er zich onder bevindt? De kanjel van de onderste molen is allang verdwenen

Het huidige gebouw is een totale nieuwbouw uit het jaar 1694. Begin 19^e eeuw was de molen van de gebroeders Malherbe en wisselde hij in razend tempo van eigenaar. In 1811 kocht Jan Pieter Collardin de molen en die verkocht hem in 1822 weer aan Gerard Olmans. In 1826 ging hij over naar Coenegracht en in 1829 naar Kempeneers. Kempeneers intussen is al langere tijd huurder van de molen en nu eindelijk eigenaar. Hij neemt 't niet zo nauw met de voorschriften en krijgt diverse boetes opgelegd, waarvoor hij in 1838 kwijtschelding vroeg en waarschijnlijk niet kreeg, want het jaar erop werd de molen toegewezen aan de Armentafel van Sint

Boven: Recente staat van de Leeuwenmolen met het weer zichtbare rad.

Rechts: De tot woonhuis verbouwde Leeuwenmolen.

Servaas en onmiddellijk doorverkocht aan Gilles Loneux, die overigens wel weer met een Kempeneers getrouwd was. Het werd Loneux' vijfde molen in en rond Maastricht. In 1872 werd de molen door de erven Loneux verkocht aan leerlooier Gerardus Beckers die het jaar erop begon met een groot aantal verbeteringen en wijzigingen aan de molen. In dit streven naar verbetering sneuvelde ook het tweede rad van de Leeuwenmolen; het voorste rad werden gewijzigd in een van 6,50 bij 1,60 m (1874). Daarvoor moest het houten juk in de Jeker vervangen worden door een gemetselde stenen muur. Overbuurman Lodewijk Loneux van de Hofkensmolen maakte bezwaar wegens verwachte wateroverlast maar kreeg nul op het rekwest. Ook vond Beckers dat de sluiswerken nodig aan

vervanging toewaren en weer maakte Loneux bezwaar. Niet lang daarna besloten beide molenaars opeens gezamenlijk de sluiswerken te vervangen. Door alle bezwaarschriften werd het 1881 voor alle werken afgerond waren; de molenaars kregen toestemming de Jeker gedurende acht dagen droog te leggen.

In 1889 verkocht Beckers de molen aan Eugene Hustin(k)x maar in 1899 bleek de Gemeente Maastricht opeens de eigenaar te zijn geworden. Dat is het jaar dat de Leeuwenmolen als ruilobject werd aangeboden aan de molenaar Clemens van de Hertogsmolen. Clemens vervangt in 1900 het houten maalwerk door een voor die tijd zeer modern gietijzeren. Na aanpassingen aan het deels ijzeren waterrad mat dat 6,70 bij 1,66 m. Het rad werd toen ook ingepakt in een houten ombouw, die bij een recente restauratie weer weggehaald is. Na in de oorlogsjaren nog topproductie geleverd te hebben werd de molen in 1956 stilgelegd en het binnenwerk verwijderd. In 1965 verkochten de erven Clemens de molen, die daarna in rap tempo van de ene naar de ander doorgeschoven werd, tot in 1973 de huidige eigenaar Johan Hautvast de molen kocht en tot een riant woonhuis verbouwde. Van dit op afstand meest attractieve hoekje van Maastricht mogen wij vandaag nog steeds genieten.

Er hebben op de zuidelijke Jekertak nog talloze molens gestaan, maar slechts één daarvan haalde de 19e eeuw.

De Vief Köpp (Vijf Koppen), ook wel Begijnenmolen

Molendatabase nr. 449 – Techniek: middenslagrad van hout, middellijn 5,80 m, breedte 0,83 m, later verbreed tot 0,90 m.

Deze molen had gedurende zijn geschiedenis vele namen en vele verschillende taken. Hij begon zijn leven als Sulsmolen, een volmolen gelegen aan de Sulsruiwe, de voorloper van de Begijnen-

straat. De eerste vermelding is van 1369 en dat hier onder de muur opeens wel een molen toegestaan was had alles te maken met een hele rits geestelijke en wereldlijke eigendommen onder de muur. Dat was om te beginnen de Sint Andrieskerk, die in de 15^e eeuw al weer verdween. Dan de Aldenhof, een begijnenhof dat Catharina Bongert in 1251 (toen buiten de muur) gesticht had. De stad Maastricht dwong hen het huis te ontruimen en in 1265 verhuisden de begijnen naar de Nieuwenhof in het gebied van Sint Pieter beneden de Jeker, waar nu de Tapijnkazerne is. Dan stond er onder de muur nog het begijnenhof Sint Catharinadal, gesticht door Elisabeth de Molendino. Dat hof werd in 1674 in het klooster van

Boven: De laatste staat van de Vijf Koppen, rond 1900. In 1908 werd het maalwerk en het rad verwijderd. De gemetselde watergeleider staat er nog steeds.

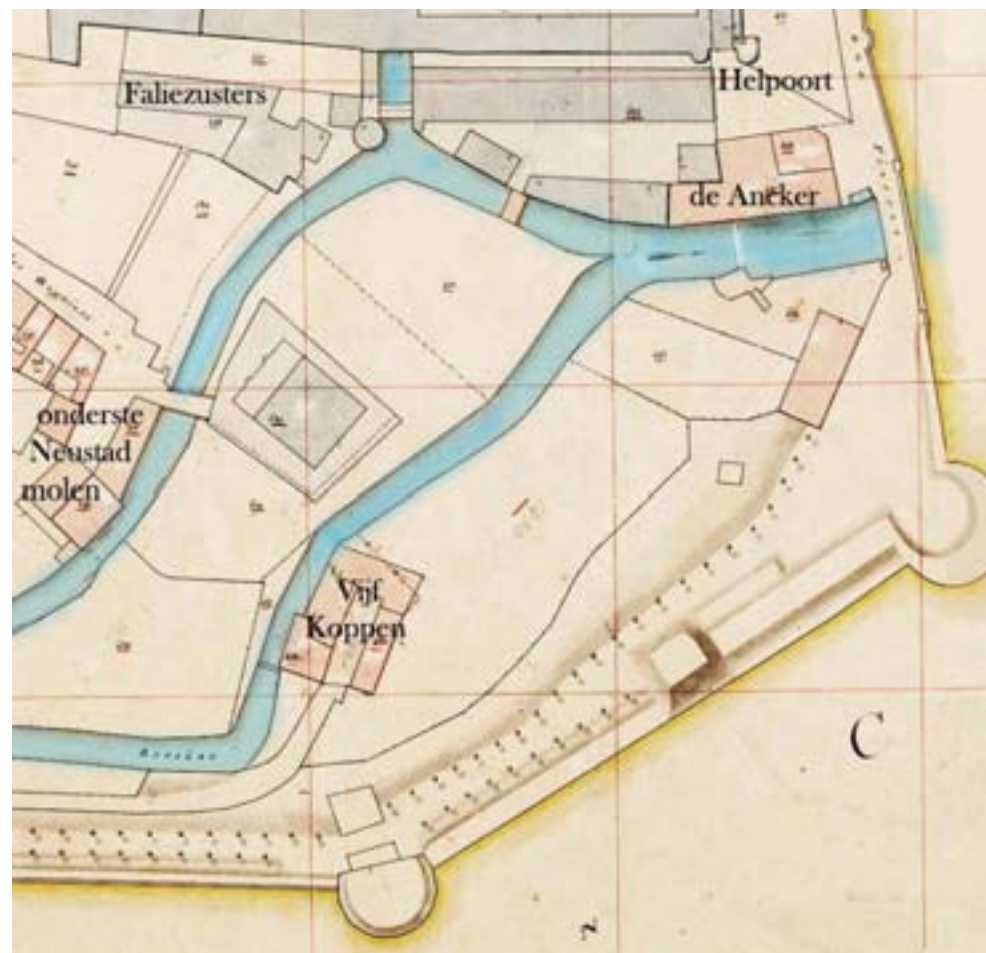
Rechts: De Vijf Koppen aan de verbrede Begijnenstraat, nu ingericht als woonhuizen.

de Faliezusters omgezet en van de gebouwen zijn in het park nog resten te vinden. Naast deze stonden er ook profane gebouwen in de Nieuwstad, waaronder molens. Sinds de annexatie van de Nieuwstad en de aarden omwalling van 1478 stond bijvoorbeeld de Sulsmolen binnen de stad. In 1530 werd de Sulsmolen gesloopt en door de stad Maastricht vervangen door een nieuwe volmolen, die in 1533 verpacht werd aan Leonard van Malle en in 1555 aan Janus Plaumen, die hem in dat jaar ook mocht kopen van de stad. In 1581 werd de molen, door het teruglopen van de textielindustrie, omgebouwd tot oliemolen. Dat gebeurt door pachter Caestert. In 1630 bleek de molen dermate vervallen dat een grote reparatie nodig was. De erven Plaumen wilden daar niet aan en verkochten

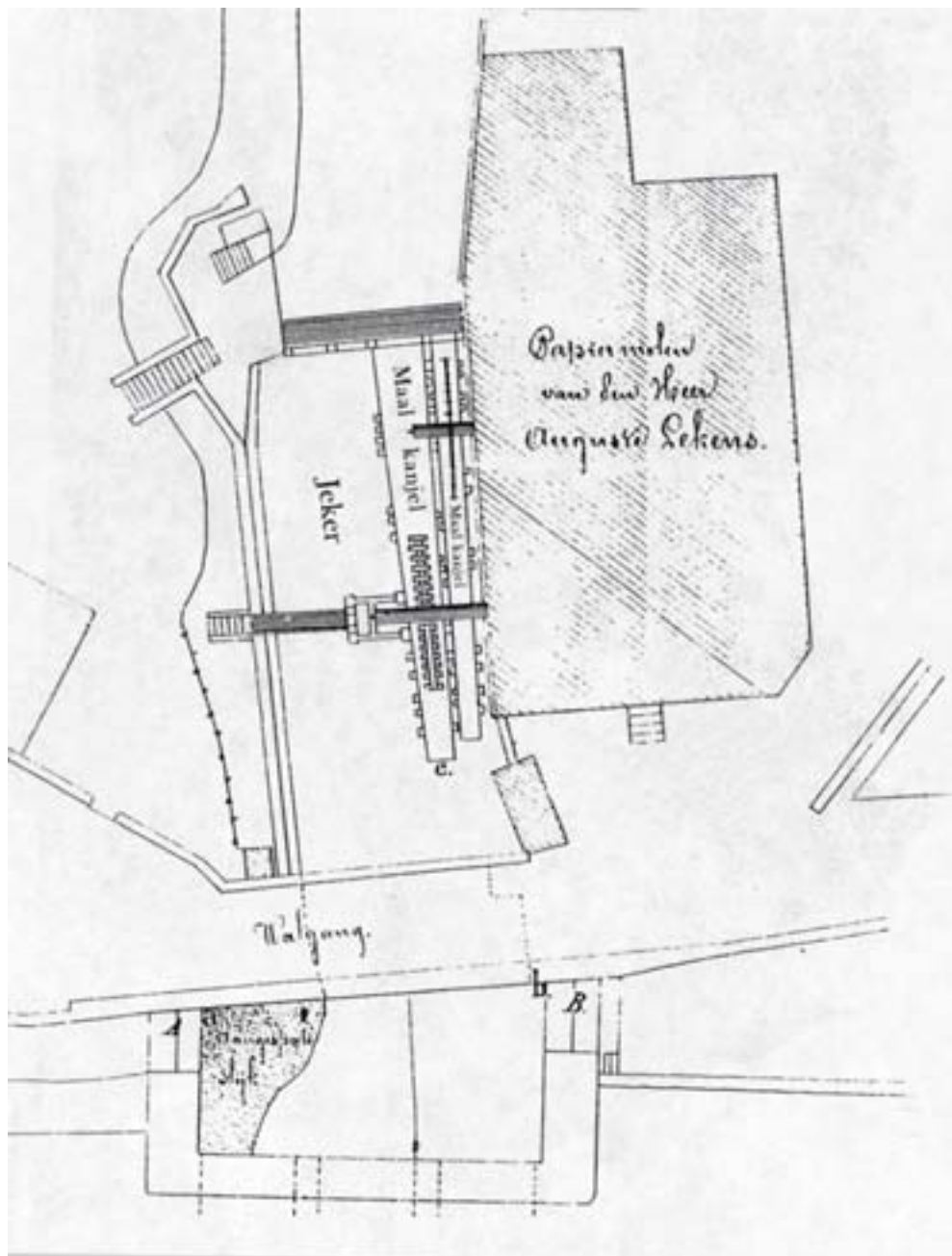
de molen. Dan bleef het stil tot in de Franse tijd, toen de molen openbaar verkocht werd en in 1803 via-via eindelijk in handen van Jean Nijpels kwam. In 1814 werd de molen gerechtelijk verkocht en kwam in handen van de gebroeders Lemaire uit Wyck. Het is waarschijnlijk dat in hetzelfde gebouw op dat moment twee molens werkzaam waren, waar twee eigenaren of in ieder geval twee molenaars werkzaam waren. De molen had toen twee raderen, die wel in dezelfde watergeleiding hingen.

In 1816 kocht J. Hanckar een helft van de molens en maakte er een lakenfabriek van, tot hij in 1840 de productie verplaatst naar de Weyervolmolen, wat later de Molen van Dolk zou worden. De werking van twee molens in de benedenloop van de zuidelijke tak gaf met enige regelmaat aanleiding tot klachten over en weer. Dat was voor Hanckar aanleiding om een vergunning voor plaatsing van een 4PK stoommachine te vragen, die in 1833 verleend werd. De papiermolen benedenstrooms vreesde schade door roet en tekende – tevergeefs – bezwaar aan. Toen Hanckar in 1840 zijn productie verhuisde werd Lemaire alleeneigenaar van de Vijf Köpp. De ruimte die hij niet nodig had verhuurde hij aan Jean Baptiste, die er een vermicellifabriek vestigde. Nadat Pieter Willem Lemaire overleed, de laatst levende van de broers die de molen in 1814 hadden gekocht, verpachtten de erven de molen. Na een aantal reparaties verkochten zij de molen in 1855 aan leerlooier Hendrik Coopman, die er run en mout mee maalde. In 1860 werd het tweede rad buiten gebruik gesteld en het waterwerk vernieuwd. In 1865 schreef een officiële opnemer in zijn proces verbaal dat de *looi*molen De Vijf Koppen *graan maalde* terwijl een paar jaar later bevestigd werd dat de molen nog steeds run maalde. Uit datzelfde rapport weten we dat de molen een eigen maal- en lossluis

had, met een precieze omschrijving ervan. Coopman ging in 1869 failliet en de gemeente Maastricht kocht de molen van hem, met dien verstande dat Coopman voorlopig mocht blijven malen. In 1875 verloor de molen het tweede rad plus het binnenwerk daar-

Boven: De samenkomst van de afzonderlijke Jekertakken in beeld gebracht op dit fragment van het minuutplan 1811-1832. Aan de bovenste samenkomst staat de Pater Vinktoeren en ook vandaag is de voorde van de gedempte middentak nog duidelijk waarneembaar.

van en diende de ruimte van die helft als opslag.

In 1889 werd de Sulruwe, intussen Begijnenstraatje genoemd, vanaf de Pieterstraat opnieuw gerooid, om een aansluiting te maken via de nieuwe Poort Waerachtig naar het even nieuwe Villapark. [Klik hier](#) voor een ontwerptekening van de gemeente. De nieuwe Begijnenstraat werd 10m breed en ging rakelings langs het gebouw met het lessenaardak, dat dwars tegen de molen staat (zie foto pag. 41). Over de Jeker werd een nieuwe stenen brug gelegd. In 1891 werd het waterwerk volkomen vernield door een extreem hoge waterstand van de Jeker en moest vernieuwd worden. In 1908 stelde de gemeente Maastricht de erven Coopman schadeloos voor de gemaakte kosten, sloopte de waterwerken weer en verbouwde de gebouwen van de Vijf Koppen tot woonhuizen.

Enkele tientallen meters stroomafwaarts kwamen alle Jekertakken weer tezamen en stroomden vandaar oostwaarts richting Maas. Op dat laatste stukje Jeker stond de laatste molen van onze serie watermolens, papierfabriek De Ancker. De molen op die plek had een lange geschiedenis achter de rug waarop wel héél divers maalgoed gemalen was.

Papiermolen De Ancker (tot 1733 polvermolen)

Molendatabase nr. 352 - Techniek: twee middenslag raderen, twee maalsluizen met kanjels en twee lossluizen.

Op deze plek aan de linkeroever van de Jeker stond vanaf 1564 de polvermolen van Gerrit van Metz; voor wie geen idee heeft over welk poeder het hier gaat..., deze molen maalde salpeter en mengde dat met andere bestanddelen om buskruit te maken. De molen lag toen al binnen de stadsmuren, maar zoals al eerder gezegd bleef dit

Links: Ontwerp voor het te vernieuwen waterwerk van De Ancker. (1806).

gebied grotendeels onbewoond en streek er alleen industrie en een klooster voor de verpleging van besmettelijke zieken neer. Bewust als men zich was van de gevaren die de productie van buskruit met zich bracht werd de molen aan de rand van het meest onbewoonde stukje Maastricht gezet. Als vestingstad heeft Maastricht zo zijn portie gekregen van belegeringen en aanvallen, maar er waren ook tijden dat er niet constant buskruit nodig was en er tijd voor ander maalgoed was. In 1575 werd er melding gemaakt van het malen van plijst, een Luikse kluitkalk die gebruikt werd als metselspecie en stucadoorskalk. In 1600 kwam daar run bij en verfhout, waaronder meekrap en misschien wel braziel. In 1656, tijdens de Hol-

landse periode, werd de buskruitfabricage weer belangrijker. In 1718 werd er door Jean Beranger naast buskruit produceren ook graan gemalen. In 1733 explodeerde de kruitfabriek en vernielde het grootste deel van de molen en de bijgebouwen. In 1774 verwierf Willem Frederik Jacobi de ruïne, sloopte de restanten en zette er een nieuw gebouw voor in de plaats om er een papierfabriek in de vestigen. Het was een rijzig gebouw met enorme droog-

Boven: De omgeving van De Ancker met het Kanaal van Luik naar Maastricht nog in werking. De duiker onder het kanaal door verstoorde de waterloop van de Jeker dermate dat de molen niet meer efficiënt kon malen.

Links: De afbraak van de O.L. Vrouwewal ter hoogte van de Jeker in 1905. Een tramverbinding met België werd belangrijker gevonden dan het behoud van een uniek stukje van de Maastrichtse vestingwerken. Rechts watermolen De Ancker en een torenstomp die door Victor de Stuers tot de Jekertoren werd verbouwd (zie foto boven)

zolders geworden (zie foto pag. 44). In 1775 ging de productie van start en een jaar later werd er voor de opslag van lompen een extra gebouw bij gezet. Op de molen werkten toen onder leiding van meesterknecht Hendrik Daemen twee molenaars, vijf knechten en twee vrouwen die lompen sorteerden en voorsneden, welk aantal op z'n top tot 26 personen in totaal opliep. Buiten de molen waren nog 30 lompenopkopers actief, in én buiten Maastricht. In 1781 overleed Jacobi en de molen werd openbaar verkocht. Drukker en uitgever Paulus Lekens kreeg de molen in bezit om er verder papier te produceren. In de Franse tijd stortte zijn markt in en Lekens verzocht financiële ondersteuning van de stad om de 50 gezinnen

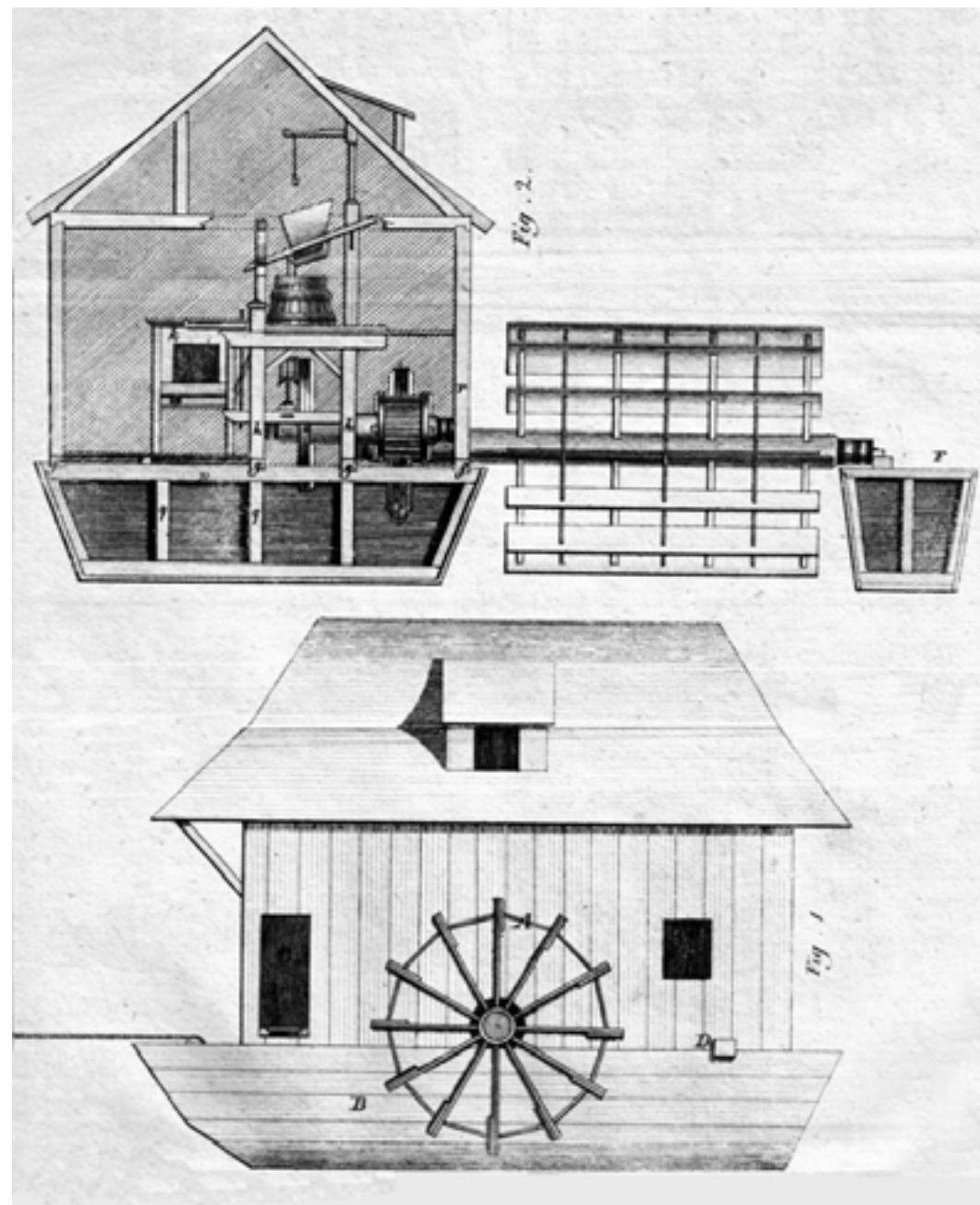
Boven: De Ancker vormt nu een idyllisch hoekje van Maastricht.

die van de molen leefden aan het werk te houden. In 1806 verzocht Lekens nog de sluizen te mogen vernieuwen. Tussen 1830 en '39 vorderde het garnizoen de molen als wachtpost en magazijn, maar daarna werd de papierproductie door de erven Lekens weer opgestart. Vanaf 1845 kreeg zoon Lekens moeite de exploitatie rond te krijgen, nadat de gemeente Maastricht vlak achter de molen een duiker in de Jeker had aanbracht in verband met de aanleg van het kanaal Luik-Maastricht. Lekens stelde voor de Belgische staat de molen te laten kopen en na het negeren van zijn voorstel startte Lekens een eindeloze reeks processen, die hij uiteindelijk zou winnen. Tot overmaat van ramp startte in 1850 aan het andere eind van de stad Luikse industrieel Lhouest met compagnon Weustenraad een stoom-papierfabriek, die zou uitgroeien tot de Koninklijke Nederlandse Papierfabriek. In 1861 overleed zoon Lekens en in 1870 zijn weduwe. Het resultaat was dat molen De Ancker in 1876 ontmanteld werd. Het gebouw staat er vandaag nog, als theater het *Pesthuyspodium*. In de bijgebouwen zijn woningen ingericht.

*Dat de bijnaam **Pesthuis** van het gebouw op een misvatting berust weet elke Maastrichtenaar intussen. Alleen al het jaartal 1775 van oprichting van het gebouw is een hint dat er in dit gebouw nooit pestlijders verzorgd werden, omdat de laatste pestepidemie in 1669 was. Wel heeft er in de Nieuwstad in de Middeleeuwen een pesthuis gestaan (het Paradijs; zie lemma 'pesthuis' in de HEM, p. 410), maar dat verdween met de pest uit Maastricht. Dat stond niet recht tegenover de Helpoort, omdat daar tijdens de meeste pestepidemieën (38 in totaal, eerste 1471, laatste 1669) al de polvermolen stond.*

Schipmolens

Vanaf de veertiende eeuw werden in de Maas schipmolens toegepast als krachtbron. Dat waren lompe gevaarten die bij het minste geringste (hoogwater, ijsgang) van hun ankers lossloegen en dan onhandelbaar tegen de wallekant kapot stootten of zonken. Ze bestonden in twee typen, bijvoorbeeld het Duitse met één rad, waarvan het uiteinde van de as op een drijver rustte (zie tekening rechts). Dan was er nog het Franse type met twee raderen, aan elke zijde van de schipmolen één. Van welk type de Maastrichtse schipmolens waren is niet zeker. De schipmolens lagen achter een stel ankers om zo stabiel mogelijk op de stroom gericht te blijven liggen. Een overgangsvorm was een schipmolen die langs de wallekant verankerd lag, desnoods in een inham die schade aan het schip zelf uitsloot. Dan hing alleen het rad in de stroom. Door de sterke wisseling in waterstand van een regenrivier als de Maas bracht dat weer diverse andere problemen met zich mee. In de zeventiende eeuw vormden de schipmolens ook nog een militair probleem. Op de wallekant stond op de linkermaasoever een kraan om de molens uit het water te takelen als er hoogwater dreigde of om onderhoud te kunnen plegen. De militaire bevelhebbers zagen daarin een gevaar en zwakte van de vesting. Reden om die obstakels te weren uit de rivier en eind zeventiende eeuw waren ze allemaal verdwenen. Daarvoor in de plaats kreeg Maastricht in 1705 een watermolen boven een smalle Maasgeul tussen westoever en een lang, smal eilandje voor die oever. Dat eilandje wordt met verschillende namen aangeduid, waarvan St. Anthoniuseiland waarschijnlijk een foutieve is. Zo heette sinds jaar en dag het grote eiland voor de oostoever al, dat ook met De Griend of Grijndt werd aangeduid. De andere naam voor 'ons' eilandje, de Kleine Green, zou dan eventueel als Kleine Griend gelezen kunnen worden.

De Maasmolen (Molen van Franquinet)

Molendatabase nr.447 - Techniek: graanmolen, onderslagrad onder het gebouw, dubbel maalwerk.

In 1705 kreeg op deze plek de Maastrichtenaar Matthieu Dubien octrooi voor de oprichting van een vaste graanmolen van hout, die boven een Maasgeul voor de westoever gebouwd zou worden. Ten opzichte van de verdreven schipmolens lag het gebouw er soliede bij maar het vaste rad gaf nogal wat problemen. De snel optredende verschillen in waterstand, die de molenaars op de Jeker parten

Boven: De Maasmolen, ook wel bekend als de molen van Franquinet.

Rechts: De Maasmolen boven de maasgeul. Rechts is het eiland met een later gebouwd woonhuis. De brug over de geul lag ongeveer tegenover de Hoenderstraat. Op deze foto is overigens het Kanaal Luik-Maastricht al aangelegd.

speelde, traden hier niet zo snel op maar daarvoor des te heftiger. Zowel bij laagwater (geen water onder het rad) als hoogwater (gehele rad onder water) was malen onmogelijk. Er bleef echter genoeg tijd over om profijtelijk te malen, want al in 1705 vroeg en kreeg Dubien toestemming om de helft van de molen hout te laten zagen, omdat er met zijn molencapaciteit erbij een overproductie in Maastricht was. Dat zagen was zo succesvol dat in 1715 de hele molen hout zaagde, één helft balken en de andere fijnhout. De molen stond op de wal, tussen de Hoenderstraat en de Drie Emmerstraat in.

In 1802, tijdens de Franse overheersing, kocht Simon Kempeneers de molen. Hij brak het houten gebouw af en bouwde er een stenen voor terug, dat plaatselijke bronnen graag als de grootste watermolen van Nederland zien. In 1811 dwongen de Fransen Kem-

peneers de molen weer om te bouwen voor het malen van graan. Niet lang daarna overleed Kempeneers en het jaar daarop verkocht zijn weduwe de molen aan een (fransgezind Belgisch) consortium onder leiding van Bertrand Loisel. Die lossen het probleem van onregelmatige watertoevoer op door in 1814 illegaal van een soort damwand te bouwen die een groter deel van het water door de geul dwong. Omdat de scheepvaart last had van dat bouwsel werden Loisel c.s. stevig op de vingers getikt door burgemeester, gouverneur en ingenieurs van Rijkswaterstaat. We verkeren dan in de Nederlandse periode. Loisel c.s. verkochten in 1820 de molen aan Luikenaar Arnold Dubois, weer een Belg. Tijdens de Belgische opstand (1830-1839) kreeg de garnizoenscommandant het benauwd door het potentiële gevaar dat deze molen zo vlak onder de vestingwal vertegenwoordigde en begon te zoeken naar moge-

lijkheden de situatie ter plekke onder controle te krijgen. Met de Fransen was echter elk contract of voorwaardestelling verdwenen en er bleef de overheid niets anders over dan het de bezitters zo moeilijk mogelijk te maken. Die doen iets terug door in 1847 een forse schadevergoeding te vragen door de ondervonden nadelen van de aanleg van het Kanaal Luik-Maastricht. In 1854 werd de molen door de erven Dubois aangepast om bloem te kunnen malen, door aansluitend zeven (builen) van het maalsel, waardoor de zemelen eruit gehaald worden. Gelijktijdig werd de molen voorzien van stoomkracht.

In 1860 verscheen dan eindelijk een Franquinet ten tonele als medeigenaar: Guillaume D. F. Franquinet die tevens consul voor België was. Hij werd vennoot naast nog steeds overwegend Belgen.

Boven: De Maas is hier al gekanaliseerd, maar het kanaal Luik-Maastricht ligt er nog dik een halve eeuw.

Links: Deze foto geeft goed het probleem van de Maasmolen weer. Hier staat de maalgeul bijna droog en het waterrad daardoor stil. Voldoende reden om een stoommachine als aanvullende krachtbron te installeren.

In 1870 droegen de erven Dubois hun aandeel in de onderneming over aan de firma Franquinet-Lemaire & Cie, die in 1888 omgezet werd in de *NV Meelfabriek 'de Maasmolen'*.

In 1893 waren bij de Nederlandse overheid de plannen gerijpt voor de kanalisatie van de Maas. In die plannen werd de helft van het St. Anthoniuseiland/De Griend weggegraven en de geul tussen dat eiland en de oostoever gedempt. Het Kleine Green werd helemaal weggegraven, waardoor een brede bedding voor de Maas ontstond. Een verzoek van de directie om de molen te mogen moderniseren

werd afgewezen. In plaats daarvan stelde de Nederlandse overheid voor de molen voor f 100.000,- te kopen en op 24 juni 1893 werd dat contract getekend. In 1894-'95 werd de molen gesloopt en begon het verbreden van de Maas.

De directie kocht met het vrijgekomen geld van de erven Straetmans de reeds bestaande stoommeelfabriek aan het Bassin en zette daar de werkzaamheden voort. Tijdens de Eerste Wereldoorlog staakte de directie, met nog steeds enkele Franquinetts erin, de productie en verkocht de gebouwen aan de NV Maastrichts Veem.

Samenstelling:

Theo Bakker - 2012

*Dit PDF-document
is gemaakt in 150 dpi
afdrukkwaliteit voor
het papierformaat A4
liggend.*

Theo Bakker's Domein

De topografische bijzonderheden van Maastrichts ontwikkeling

- **Maastricht**, mix van twintig eeuwen stedelijke structuren. Hoe geografische omstandigheden en menselijk ingrijpen de stad vorm gegeven hebben.
- **Vesting Maastricht**, aanleg, uitbreiding, onderhoud, ontmanteling en slechting der Maastrichtse vestingwerken.
- **Middeleeuwse kloosters** in Maastricht, hun ontstaan en hun doelstellingen. Bijna en bloc moeten ze tijdens de Franse overheersing sluiten. Wat is er van over en waarvoor wordt dat gebruikt?
- **Verdwenen kerspelkapellen en gasthuizen**. In Maastricht stonden veel buurtkapellen en gasthuizen met kapellen, die ingeschakeld werden in de buurtorganisatie en armenzorg. Hoogst zelden kregen ze een taak binnen de parochie.
- **Onze Lieve Vrouwebasiliek**. Stap binnen in de Hoge Middeleeuwen en geniet van een goed geconserveerde romaanse kerk. Lees over de kapittelstrijd tussen het Sint Servaas- en het O.L.Vrouwekapittel, over de restauratie door P.J.H.Cuijpers en over het verdwijnen van de belangrijkste kerkschatten naar het Vaticaan. Lees ook over de geschiedenis van het wonderbaarlijke beeld van de Sterre der Zee.
Vergeet niet de monumentbeschrijving in de volgende kolom.
- **Van Kanaal tot Maasboulevard**. De geschiedenis van het Kanaal van Luik naar Maastricht.

Diversen

- **Watermolens van Maastricht**. Een inventarisatie van alle watermolens die in 1800 nog actief waren, hun geschiedenis en een klein beetje molentechniek. Tevens is dit het verhaal van de Jeker, zoals die door Maastricht stroomt.
- **Maastrichts tweeherigheid**. Hoe een middeleeuwse overeenkomst door de eeuwen slim gebruikt werd voor het welzijn van de stad en hoeveel tweedracht die ook bracht.
- **Wateroorlog België–Nederland**. Sinds 1830 woedt een wateroorlog tussen België en Nederland rond de angels in het “Belgische vlees”: Maastricht en Zeeuws-Vlaanderen.

Artikelen over Maastricht van andere auteurs

- * **Elisabeth Strouven**, stichtster van het tertiariissenklooster Calvariënberg, de bakermat van Maastrichts moderne ziekenhuizen. Door Florence Kroon
- * **Sint Servaasbasiliek**, een monumentbeschrijving
- * **O.L.Vrouwebasiliek**, een monumentbeschrijving